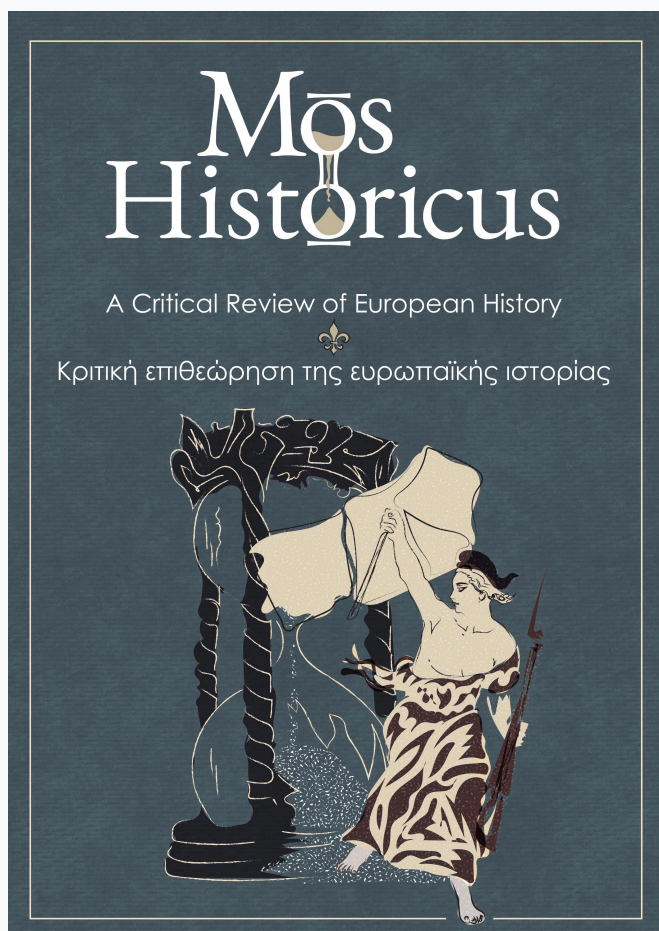

Mos Historicus: Κριτική Επιθεώρηση της Ευρωπαϊκής Ιστορίας

Τόμ. 2, Αρ. 1 (2024)

Mos Historicus: Κριτική Επιθεώρηση Ευρωπαϊκής Ιστορίας

Δημόσια μνήμη και οδωνυμικά στους
μετασοσιαλιστικούς σχηματισμούς

Κυριακή Αλοΐζου

doi: [10.12681/mh.38758](https://doi.org/10.12681/mh.38758)

Copyright © 2024, Mos Historicus: Κριτική Επιθεώρηση της
Ευρωπαϊκής Ιστορίας

Άδεια χρήσης [Creative Commons Αναφορά-Μη Εμπορική Χρήση 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/).

Βιβλιογραφική αναφορά:

Αλοΐζου Κ. (2024). Δημόσια μνήμη και οδωνυμικά στους μετασοσιαλιστικούς σχηματισμούς. *Mos Historicus: Κριτική Επιθεώρηση της Ευρωπαϊκής Ιστορίας*, 2(1), 209–235. <https://doi.org/10.12681/mh.38758>

Δημόσια μνήμη και οδωνυμικά στους μετασοσιαλιστικούς σχηματισμούς

Public Memory and Odonymics in Post-socialist Formations

Κυριακή Αλοΐζου*
Kyriaki Aloizou

ΠΕΡΙΛΗΨΗ: Αντικείμενο της παρούσας εργασίας αποτελούν τα οδωνυμικά ως αναπαραστάσεις της συλλογικής μνήμης, καθώς και οι διαφοροποιήσεις τους ανάλογα με τα πολιτικά και ιδεολογικά συμφραζόμενα. Η ονοματοθεσία δρόμων και μνημείων αποτελεί μια πολιτισμική πρακτική η οποία κανονικοποιεί την εγκεκριμένη εκδοχή της ιστορίας στο αστικό κείμενο και αναδεικνύει την πόλη σε χώρο δημόσιας μνήμης η οποία διαμορφώνεται από τις πολιτικές ατζέντες των ελίτ. Ειδικότερα, κατά τη διάρκεια περιόδων κοινωνικο-οικονομικών και γεωπολιτικών μετασχηματισμών, όταν αλλάζουν οι μνημονικές προτεραιότητες, τα οδωνυμικά αποτελούν ένα πολιτικό εργαλείο προώθησης και νομιμοποίησης του νέου πολιτικού και ιδεολογικού συστήματος. Η παρούσα εργασία επιχειρεί να περιγράψει τις οδωνυμικές μεταλλάξεις ως εκδήλωση του επαναπροσδιορισμού της σχέσης δημόσιου χώρου και ιστορίας στο πλαίσιο της διαδικασίας μετάβασης από τον σοσιαλισμό στους μετασοσιαλιστικούς σχηματισμούς. Για αυτό τον σκοπό μελετώνται οι περιπτώσεις έξι πόλεων (της Ουγγαρίας, της Πολωνίας, της Ρουμανίας και της πρώην Σοβιετικής Ένωσης), ώστε να αναδειχθεί η αφαίρεση του σοσιαλιστικού παρελθόντος από το αστικό κείμενο μέσω της διαδικασίας οδωνυμικής μετάλλαξης, λόγω της απόρριψής του από τη νέα ιδεολογικο-πολιτική

* Η Κυριακή Αλοΐζου είναι πτυχιούχος Αγγλικής και Ελληνικής Γλώσσας και Φιλολογίας του ΕΚΠΑ, κάτοχος μεταπτυχιακού διπλώματος στη Γλωσσολογία από τη Σχολή Ανθρωπιστικών Επιστημών του Πανεπιστημίου Γκέτεμποργκ στη Σουηδία καθώς και μεταπτυχιακού διπλώματος στη Δημόσια Ιστορία από τη Σχολή Ανθρωπιστικών Επιστημών του ΕΑΠ. Έχει εργαστεί ως καθηγήτρια Δευτεροβάθμιας Εκπαίδευσης επί σειρά ετών και έχει αποσπαστεί στο Ελληνοαμερικανικό Λύκειο του Αγίου Δημητρίου στην Αστόρια της Νέας Υόρκης όπου διδάσκει Ιστορία των Πρώτων Ελλήνων Μεταναστών καθώς και Βυζαντινή Ιστορία. Είναι μέλος της Ελληνικής Εταιρείας Ορολογίας (ΕΛΕΤΟ). e-mail: kaaloizou@sch.gr.

Kyriaki Aloizou holds a BA in English and Greek Language and Literature from the National and Kapodistrian University of Athens. She also holds a Master's Degree in Linguistics from the Faculty of Humanities of the University of Gothenburg, Sweden, as well as a Master's Degree in Public History from the Greek Open University (EAP). She had many a year-long teaching experience in upper high school and currently she teaches History of the First Greek Immigrants and Byzantine History at Saint Demetrios Greek American Lyceum in Astoria, NY. She is a member of the Hellenic Society for Terminology (ELETO). e-mail: kaaloizou@sch.gr.

πραγματικότητα, και η αντικατάστασή του από νέα οδωνυμικά με αναφορά κυρίως στην προσοσιαλιστική περίοδο.

Λέξεις κλειδιά: οδωνυμικά, πόλη-κείμενο, συμβολικά μνημεία, δημόσια μνήμη, ιδεολογικοί μετασχηματισμοί, μετασοσιαλιστικά κράτη

ABSTRACT: The present article focuses on toponymics as representations of collective memory, as well as their transformations depending on the political and ideological context. The naming of streets and monuments is a cultural practice that normalizes the authorized version of history in the city-text and highlights the city as a place of public memory shaped by the political agendas of the elites. More specifically, during periods of socio-economic and geopolitical transformation, when mnemonic priorities change, toponymics constitute a political tool to promote and legitimize the new political and ideological canon. This article attempts to describe toponymic change as a manifestation of the redefinition of the relationship between public space and history in the context of the transition from Socialism to post-socialist formations. For this purpose, the cases of six cities (of Hungary, Poland, Romania, and the former Soviet Union) are studied, in order to highlight the removal of the socialist past from the city-text through the process of toponymic change due to its rejection by the new ideological-political reality and its replacement by new toponymics with reference mainly to the pro-socialist period.

Key-words: toponymics, city-text, symbolic memorials, public memory, ideological transformations, post-socialist countries

1. Εισαγωγή

Οι τρόποι ενθύμησης του παρελθόντος, ακριβώς επειδή αφορούν διαφορετικές ομάδες μνήμης, με ό,τι αυτό συνεπάγεται (πολιτισμικές διαφοροποιήσεις, διαφορετικές ιδεολογίες, χρονικές τοποθετήσεις, οικονομικά συμφέροντα, πολιτικές αντιπαραθέσεις κ.ά.), είναι ανομοιογενείς και ετερόκλητοι. Η υποκειμενικότητα της μνήμης τροφοδοτείται από πληθώρα παραμέτρων

και βρίσκεται σε άμεση συνάρτηση με τη συγκυρία του χωροχρόνου. Όπως παραστατικά αναφέρει ο Halbwachs: «υπάρχουν τόσοι τρόποι να αναπαραστήσει κανείς τον χώρο όσες και ομάδες».¹ Ο Halbwachs² παραλλήλισε τον αστικό χώρο με ένα δοχείο συλλογικής μνήμης και θεωρούσε ότι όλες οι μνήμες είναι κοινωνικά κατασκευασμένες γύρω από την έννοια του χώρου: μόνο η χωροταξική οπτική έχει τη σταθερότητα να μας επιτρέψει να ανακαλύψουμε το παρελθόν στο παρόν. Στο ίδιο συμπέρασμα κατέληξε και ο αρχιτέκτονας Aldo Rossi: «Η πόλη είναι η συλλογική μνήμη των ανθρώπων της και, όπως όλες οι μνήμες, σχετίζεται με αντικείμενα και τόπους. Η πόλη είναι ο τόπος της συλλογικής μνήμης».³ Σαφέστατα, η δημόσια μνήμη είναι μια επιλεκτική διαδικασία συμπερίληψης και αποκλεισμού όπως έχουμε διαπιστώσει, παραδείγματος χάριν, στις περιπτώσεις καταστροφής μνημείων και αγαλμάτων μετά από την αλλαγή καθεστώτων στις χώρες του πρώην Ανατολικού Μπλοκ αλλά και στη δική μας χώρα, με την αποσιώπηση γεγονότων και τη διαχείριση της δημόσιας μνήμης μετά την εμφύλια σύγκρουση ανάλογα με τα προστάγματα της εκάστοτε πολιτικής συγκυρίας.

Αντικείμενο της παρούσας μελέτης αποτελούν τα οδωνυμικά ως αναπαραστάσεις της συλλογικής μνήμης. Ειδικότερα, η μελέτη έχει ως στόχο να αναδείξει τις οδωνυμικές μεταλλάξεις ως εκδήλωση του επαναπροσδιορισμού της σχέσης δημόσιου χώρου και ιστορίας στο πλαίσιο της διαδικασίας μετάβασης από τον σοσιαλισμό στους μετασοσιαλιστικούς σχηματισμούς, μέσα από τη μελέτη περιπτώσεων πόλεων της Ουγγαρίας, της Πολωνίας, της Ρουμανίας και της πρώην Σοβιετικής Ένωσης. Τα ερευνητικά ερωτήματα που τίθενται αφορούν το σοσιαλιστικό και μετασοσιαλιστικό υπόβαθρο των οδωνυμικών στις συγκεκριμένες μελέτες περίπτωσης· και οι έξι πόλεις που μελετώνται είχαν σημαίνοντα ρόλο στην ευρωπαϊκή πραγματικότητα είτε ως πρωτεύουσες (η Βουδαπέστη της Αυστροουγγαρίας και στην πορεία της Ουγγαρίας, η Κρακοβία της άλλοτε ισχυρής Πρωσίας, η Βαρσοβία της Πολωνίας, η Αγία Πετρούπολη της Τσαρικής Ρωσίας, και το Βουκουρέστι της Ρουμανίας) είτε ως σημαντικά διοικητικά κέντρα λήψης αποφάσεων (Βρότσλαβ). Κοινός παρονομαστής όλων των προαναφερθέντων πόλεων-ορόσημων είναι η μετάβασή τους από τον σοσιαλισμό στη μετασοσιαλιστική συνθήκη. Επίσης, θα πρέπει να τονιστεί το γεγονός ότι οι έξι προαναφερθείσες πόλεις αποτέλεσαν σημαντικά θέατρα στρατιωτικών επιχειρήσεων ή και κέντρα λήψης αποφάσεων κατά τη διάρκεια του Β' Παγκοσμίου Πολέμου, ο οποίος έδρασε καταλυτικά στους μετασχηματισμούς που συντελέστηκαν.

¹ Maurice Halbwachs, *Η συλλογική μνήμη*, Εκδόσεις Παπαζήση, Αθήνα 2013, σ. 184.

² Στο ίδιο.

³ Aldo Rossi, *The Architecture of the City*, MIT Press, Κέμπριτζ, MA 1982, σ. 130.

Για την επίτευξη του στόχου της παρούσας μελέτης πραγματοποιήθηκε ευρέος φάσματος βιβλιογραφική ανασκόπηση. Με τον προσδιορισμό των όρων-κλειδιών και με τη βοήθεια μηχανής αναζήτησης πολλαπλών βάσεων δεδομένων εντοπίστηκε η βιβλιογραφία. Ακολούθησε κριτική αξιολόγηση και επιλογή πηγών που αφορούσαν τις μελέτες περίπτωσης. Η βιβλιογραφία συμπληρώθηκε με τη βοήθεια των παραπομπών των πηγών αυτών.

Όπως θα αναδειχθεί στις επόμενες ενότητες, στις μελέτες περίπτωσης τα οδωνυμικά κατά τη σοσιαλιστική περίοδο μνημόνευαν ήρωες και τιμητικά γεγονότα της συγκεκριμένης περιόδου, ενώ κατά τη μετασοσιαλιστική συνθήκη επαναμνημονεύεται μέσω των οδωνυμικών η προσοσιαλιστική περίοδος. Θα αναλύσω τις προαναφερθείσες οδωνυμικές μεταλλάξεις συμπλέοντας με την άποψη του Azaryahu περί «τελετουργικών επανάστασης»⁴ και, παραφράζοντας την προσέγγιση του Alderman περί *πολιτισμικής αρένας*, θα αναφερθώ στα οδωνυμικά ως *πολιτική αρένα*, δηλαδή ως δημόσιο χώρο χάραξης νέας πολιτικής ατζέντας, μνημοποίησης προσώπων φορέων νέας πολιτικής έκφρασης και απομνημοποίησης πολιτικών προσώπων εκφραστών προηγούμενων πολιτικών –με την ευρύτερη έννοια της λέξης– και αποσιώπησης παρελθόντων πολιτικών γεγονότων και περιόδων.⁵

2. Οδωνυμικά

Τα οδωνυμικά, εκτός από τη χρηστικότητά τους στη χωροταξία και τη σημειωτική κατασκευή της πόλης, συνιστούν ισχυρό μηχανισμό νομιμοποίησης της κοινωνικοπολιτικής τάξης.⁶ Κανονικοποιούν την προτεινόμενη εκδοχή της ιστορίας ενσωματώνοντάς την στον αστικό ιστό, διαχέουν το εθνικό αφήγημα του παρελθόντος στις πολυάριθμες διαδοχικές αφηγήσεις της πόλης και δρουν ως «εικονικά πολιτικά σκηνικά»⁷, χωρίς να γίνονται αντιληπτά από τον κάτοικο-θεατή. Τα οδωνυμικά μετατρέπουν τον αστικό χώρο σε έναν εικονικό χώρο πολιτικής και ουσιαστικό χώρο δημόσιας μνήμης. Καθώς τα μνημονικά οδωνυμικά μετουσιώνουν την

⁴ Maoz Azaryahu, «German Reunification and the Politics of Street Names: The Case of East Berlin», *Political Geography*, 16:6 (1997), σ. 479-493.

⁵ Derek Alderman και Joshua Inwood, «Street Names and the Politics of Belonging: Spatial Injustices in the Toponymic Commemoration of Martin Luther King Jr.», *Social & Cultural Geography*, 14:2 (2013), σ. 211-233· Maoz Azaryahu, «Renaming the Past in Post-Nazi Germany: Insights into the Politics of Street Naming in Mannheim and Potsdam», *Cultural Geographies*, 19:3 (2012), σ. 385-400· Duncan Light και Craig Young, «Habit, Memory, and the Persistence of Socialist-Era Street Names in Postcolonial Bucharest, Romania», *Annals of the Association of American Geographers*, 104:3 (2014), σ. 668-685· Reuben Rose-Redwood, «“Sixth Avenue Is Now a Memory”: Regimes of Spatial Inscription and the Performative Limits of the Official City-Text», *Political Geography*, 27 (2008), σ. 875-894· Paul Tawny, «Commemorative Street Naming: Fungibility, Ownership, and the Renaming of MLK Boulevard in Los Angeles», *The American Historical Review*, 128:3 (2023), σ. 1306-1317.

⁶ Maoz Azaryahu, «The Power of Commemorative Street Names», *Environment & Planning D: Society & Space*, 14:3 (1996), σ. 312.

⁷ Στο ίδιο, σ. 311-330.

ηγεμονική κοινωνικοπολιτική ιδεολογία, επίσημες αρχές με συγκεκριμένες πολιτικές ατζέντες οικειοποιούνται τον δημόσιο χώρο.

Τα οδωνυμικά είναι διακριτοί «τόποι μνήμης» – «lieux de mémoire».⁸ Μαζί με τα δημόσια μνημεία και τα μουσεία μετέχουν στην πολιτιστική παραγωγή της δημόσιας μνήμης, κανονικοποιούν την ηγεμονική εκδοχή της ιστορίας και αποτελούν τον συνδετικό κρίκο του παρελθόντος με το τοπίο, επενδύοντας το τοπίο με συμβολισμούς και πραγματώνοντας το παρελθόν μέσω της μνημόνευσης και ενσωμάτωσής του στο φυσικό περιβάλλον. Τα οδωνυμικά δεν θεωρούνται ιερά, όπως άλλα μνημεία, ούτε εκπληρώνουν λατρευτικούς σκοπούς· ωστόσο, επειδή ανήκουν στις δομές εξουσίας, έχουν μια δυναμική η οποία δεν γίνεται αμέσως αντιληπτή. Επειδή η διαδικασία της μνημόνευσης είναι άρρηκτα συνδεδεμένη με τη διαδικασία της λήθης, τα οδωνυμικά συνιστούν ταυτόχρονα «τόπους λήθης» – «lieux d'oubli»⁹· ως φορείς ιστορικού περιεχομένου είναι ευάλωτα στην αφαίρεση και αντικατάσταση, αποτελούν καθημερινά πολιτικά σύμβολα και μπορούν να διαμορφώσουν τη συλλογική μνήμη. Για όλους τους παραπάνω λόγους τα οδωνυμικά είναι ένα πανίσχυρο εργαλείο ανάλυσης ολοκληρωτικών ή ημι-ολοκληρωτικών συγκείμενων ή και απλά των αξιών καθεστώτων του παρελθόντος.¹⁰

2.1. Τα οδωνυμικά ως «συμβολικά μνημεία»

Τα οδωνυμικά μπορούν να μελετηθούν ως «συμβολικά μνημεία», τα οποία επηρεάζουν σαφέστατα τη δημόσια μνήμη.¹¹ Αν και στερούνται της «ρητορικής» ιδιότητας των δημόσιων μνημείων, μουσείων και άλλων μνημονικών κατασκευών, μεταφέρουν ιδεολογικά μηνύματα από το παρελθόν. Τα οδωνυμικά συνήθως αντανakλούν τις αξίες της κυρίαρχης κοινωνικής τάξης των ελίτ και αγνοούν βιώματα περιθωριοποιημένων ή υποδεέστερων ομάδων. «Η ονοματοθεσία δρόμων είναι διοικητική και πολιτική πράξη, η οποία επηρεάζεται από τη σύγκρουση των συμφερόντων που ανταγωνίζονται για το συμβολικό έλεγχο της δημόσιας σφαίρας».¹²

⁸ Pierre Nora, «The Era of Commemoration», στο Pierre Nora & Lawrence Kritzman (επιμ.), *Realms of Memory: The Construction of the French Past, vol. 3, Symbols*, Columbia University Press, Νέα Υόρκη 1998, σ. 609-638.

⁹ Daniel Milo, «Le Nœud De Rues», στο Pierre Nora (επιμ.), *Les Lieux De Mémoire II: La Nation*, Gallimard, Παρίσι 1986, σ. 283-315.

¹⁰ Emilia Palonen, «The Politics of Street Names: Local, National, Transnational Budapest», στο Mamix Beyen και Brecht Deseure (επιμ.), *Local Memories in a Nationalizing and Globalizing World*, Λονδίνο 2015, σ. 51-71.

¹¹ Richard A. Grounds, «Tallahassee, Osceola and the Hermeneutics of American Place-Names», *Journal of the American Academy of Religion*, 69:2 (2001), σ. 289.

¹² Azaryahu, «The Power of Commemorative Street Names», *ό.π.*, σ. 314.

Τα οδωνυμικά είναι ευάλωτα κατά την εναλλαγή πολιτικών προγραμμάτων ή στη διάρκεια κοινωνικών μεταρρυθμίσεων. Υπόκεινται στον έλεγχο, την αμφισβήτηση και, ενίοτε, σε σημαντικούς μετασχηματισμούς καθώς η ιστορία επανεκτιμάται και αναθεωρείται για να ανταποκριθεί σε εμπορικές τάσεις, ιδεολογικές μεταστροφές και πολιτικές αντιπαλότητες. Τα μνημονικά οδωνυμικά λειτουργούν ως «πολιτική τεχνολογία»¹³ η οποία χρησιμεύει για τη δημιουργία ή παρεμπόδιση κατασκευής υλικών και συμβολικών τόπων.

Η εικόνα της ιστορίας που παρουσιάζεται μέσω του μνημονικού τοπίου –οδωνυμικά, μνημεία, μουσεία, μεταξύ άλλων– δεν συμπίπτει με την ιστορική εικόνα του παρελθόντος. Τα μνημονικά έχουν διαμεσολαβηθεί και είναι το αποτέλεσμα αποφάσεων των «μνημονικών επιχειρηματιών»¹⁴, δηλαδή επιχειρηματικών λόμπι, εφόρων μουσείων, κυβερνητικών αξιωματούχων κ.ά., οι οποίοι επηρεάζουν την αντίληψη και την οπτική γωνία θέασης του παρελθόντος από το κοινό.

2.2. Τα οδωνυμικά εντός του θεωρητικού πλαισίου της πόλης ως κειμένου

Ο όρος πόλη-κείμενο (city-text) επινοήθηκε από τον Kevin McCarthy και εξελίχθηκε από τον Maoz Azaryahu για να υποδηλώσει τα οδωνυμικά και τα μνημεία.¹⁵ Ο αστικός οδικός χάρτης μπορεί να προσδιοριστεί εντός του θεωρητικού πλαισίου της πόλης ως κειμένου και να ερμηνευτεί μέσω των επιστημονικών τομέων της σημειωτικής, της ανάλυσης λόγου και της ιδεολογικής κριτικής.¹⁶ Αυτή η κειμενική προσέγγιση στις τοπωνυμικές επιγραφές περιλαμβάνει τη θεώρηση των οδωνυμικών ως μιας αμφισβητούμενης χωρικής πρακτικής της μνημόνευσης.¹⁷

Αναλύοντας αυτή την προσέγγιση μέσω της σημειωτικής, κάθε σημαίνον (οδωνυμικό) αναπαριστά ένα συγκεκριμένο αναφερόμενο (οδός) εντός του συστήματος της σημασίας (πόλη ως κείμενο). Σε αυτή τη διάταξη χωροταξικού προσανατολισμού κάθε οδωνυμικό λαμβάνει τη νοηματοδότησή του κειμενικά και αλληλεπιδραστικά. Τα οδωνυμικά, πέραν της χρηστικής προσανατολιστικής αξίας τους, ανάγονται σε τρόπο ενσωμάτωσης ιστορικών αφηγημάτων στον οικείο, ιδιωτικό και, συνάμα, δημόσιο χώρο. Επομένως, μπορεί να θεωρηθεί ότι τα μνημονικά οδωνυμικά συνυφαίνουν μια εγκεκριμένη εκδοχή της ιστορίας με την

¹³ Reuben Rose-Redwood, Derek Alderman και Maoz Azaryahu, *The Political Life of Urban Streetscapes: Naming, Politics, and Place*, Routledge, Λονδίνο 2018, σ. 4.

¹⁴ Nora, «The Era of Commemoration», *ό.π.*.

¹⁵ Palonen, «The Politics of Street Names», *ό.π.*.

¹⁶ Derek Alderman, «Place, Naming and the Interpretation of Cultural Landscapes», στο Brian J. Graham και Peter Howard (επιμ.), *The Ashgate Research Companion to Heritage and Identity*, Ashgate Publishing, Μπέρλινγκτον 2008, σ. 195-213.

¹⁷ Rose-Redwood, Alderman και Azaryahu, *ό.π.*.

καθημερινότητα.¹⁸ Το οδωνυμικό ως σημαίνον δεν αναφέρεται μόνο στην οδό αλλά και στο ιστορικό πρόσωπο ή γεγονός που μνημονεύει, που ανακαλεί στη δημόσια μνήμη. Τα μνημονικά οδωνυμικά αποτελούν μέσο απόδοσης φόρου τιμής και συνιστούν πράξεις πολιτικής κανονικοποίησης και διασφάλισης ενός τόπου μνημόνευσης σε έναν επίσημο χώρο διάσημων (hall of fame) του αστικού οδωνυμικού χάρτη.¹⁹ Τα οδωνυμικά αξιοποιούνται στη σημειωτική κατασκευή της αστικής μνήμης στον χώρο. Τα ιστορικά αφηγήματα υλικοποιούνται στον αστικό χώρο μέσω των οδωνυμικών. Καθώς η χωρικότητα της πόλης ως κειμένου είναι διατεταγμένη πάνω στον άξονα της συγχρονίας και όχι της διαχρονίας, τα ίχνη της πρακτικής της ονοματοθεσίας από διαφορετικές ιστορικές περιόδους και πολιτικά καθεστώτα αναμειγνύονται στο χώρο του σύγχρονου πλουραλιστικού αστικού οδικού χάρτη. Η χωρική διάταξη των οδωνυμικών είναι τυχαία και δεν ακολουθεί καμία γραμμική σειρά, καθώς και η διασταύρωση των οδών δεν υπονοεί κάποια χρονική ή θεματική σχέση ανάμεσα στα ιστορικά πρόσωπα που μνημονεύονται. Αν και η πόλη ως κείμενο συντίθεται από μνημονικά στοιχεία, στερείται μιας αφηγηματικής δομής, με τη χρονική συνέχεια που αυτό συνεπάγεται.²⁰

Καθώς οι σχέσεις εξουσίας διαφοροποιούνται, οι πολιτικές προτεραιότητες μεταβάλλονται και αυτός ο μετασχηματισμός αποτυπώνεται στον αστικό οδικό χάρτη, τα οδωνυμικά νοσηματοδοτούνται ως αέναα «παλίμψηστα»²¹ τα οποία συνεχώς επανεγγράφονται από πολλαπλούς διαδοχικούς «συγγραφείς» και επανερμηνεύονται από μία αχανή ποικιλομορφία «αναγνωστών». Οι εγγραφές δεν είναι ποτέ ολοκληρωμένες ούτε παγιωμένες καθώς τα οδωνυμικά υπόκεινται σε διαδοχικές εναποθέσεις διαφορετικών ιστορικών αφηγημάτων, μια διαδικασία που αποκαλείται «συμβολική επικάθιση» («symbolic accretion»)).²² Σε περιπτώσεις όπου τα οδωνυμικά παρέμειναν άθικτα στο πέρασμα του χρόνου, οι αναχρονιστικές μνημονεύσεις στον αστικό ιστό λειτουργούν ως καταγραφείς παλαιότερων ιστορικών περιόδων και δεν λογίζονται ως «σύγχρονη ιστορική συνειδητότητα».²³

Η πόλη-κείμενο αντλεί από την τοπική ιστορία, όπως συχνά πιστοποιείται στα οδωνυμικά. Οι μνημονεύσεις τοπικών θεμάτων θεωρούνται ως «τοπικές συνεισφορές σε ένα εθνικό θέμα».²⁴ Η δομή της πόλης ως κειμένου δεν παρέχει χρονολογίες και αιτιακές σχέσεις·

¹⁸ Azaryahu, «The Power of Commemorative Street Names», ό.π..

¹⁹ Στο ίδιο.

²⁰ Στο ίδιο.

²¹ Rose-Redwood, Alderman και Azaryahu, ό.π..

²² Kenneth E. Foote, *Shadowed Ground: America's Landscapes of Violence and Tragedy*, University of Texas Press, Οστιν 1997, σ. 289· Rose-Redwood, Alderman και Azaryahu, ό.π., σ. 562.

²³ Azaryahu, «The Power of Commemorative Street Names», ό.π..

²⁴ Στο ίδιο, σ. 327.

ο αναγνώστης καλείται –εφόσον διαθέτει το πολιτισμικό κεφάλαιο– να ανακατασκευάσει τα προαναφερθέντα που υπολείπονται. Η αποδόμηση της χωρικής διάταξης του κειμένου και η επαναδιάταξη των συστατικών μερών του σε ένα ανακατασκευασμένο κείμενο ακολουθώντας την οργανωτική αρχή στη σημειωτική δομή της αρχικής πόλης-κειμένου είναι προαπαιτούμενα για τη μετατροπή του και τη διαμόρφωσή του σε συμβατικό ιστορικό αφήγημα.²⁵

3. Οδωνυμικές αλλαγές και ιδεολογικοί μετασχηματισμοί

Επειδή τα οδωνυμικά αποτελούν μέρος της συμβολικής δομής της εξουσίας, είναι ευάλωτα στις πολιτικές αλλαγές. Μια οδωνυμική αναθεώρηση περιλαμβάνει δύο στάδια: το στάδιο της απομνημειοποίησης της εκδοχής της ιστορίας που συνδέεται με το παλαιό καθεστώς και το στάδιο της μνημειοποίησης γεγονότων και ηρώων αντιπροσωπευτικών του νέου καθεστώτος καθώς και της εκδοχής της ιστορίας που αυτό παρουσιάζει. Οι οδωνυμικές αλλαγές που πραγματώνονται κατά τις περιόδους των επαναστατικών μετασχηματισμών συνιστούν «διακεκριμένη τελετουργία επανάστασης».²⁶ Ο Lefebvre²⁷ διατείνεται πως ένας κοινωνικός μετασχηματισμός για να είναι πραγματικά επαναστατικός πρέπει να εκδηλώνει δημιουργική ικανότητα αποτελεσμάτων στην καθημερινή ζωή, τη γλώσσα και τον χώρο. Οι οδωνυμικές αλλαγές πληρούν αυτές τις προϋποθέσεις καθώς επηρεάζουν την καθημερινότητά μας, τη γλώσσα και τον χώρο.

Οι οδωνυμικές αλλαγές αποτελούν έκφραση του πολιτικού και ιδεολογικού επαναπροσανατολισμού: η επανεγγραφή της ιστορίας στις πινακίδες του δρόμου σηματοδοτεί την ορατή επίδειξη του ιδεολογικού ελέγχου στον δημόσιο αστικό χώρο και συμβαδίζει με τη νέα θέαση της ιστορίας. Ταυτόχρονα, η παλαιότερη ιστορική εγγραφή στον χώρο απομακρύνεται καθώς η θέαση της ιστορίας έχει τώρα επαναπροσδιοριστεί. Εάν πραγματοποιηθεί επαναμνημόνευση αστικών οδωνυμικών τα οποία είχαν αφαιρεθεί από το προηγούμενο καθεστώς όταν ανήλθε στην εξουσία, η οδωνυμική αλλαγή λειτουργεί ως μέσο αποκατάστασης της ιστορικής συνέχειας με το παρελθόν.²⁸

Μετονομασίες οδών συμβαίνουν σε μεταβατικές περιόδους, όταν το νέο καθεστώς επιζητεί τη νομιμοποίηση και την προβολή, και συνιστούν «πράξεις πολιτικής προπαγάνδας».²⁹ Όταν έχει επιτευχθεί μία ριζική αναδιάρθρωση των σχέσεων εξουσίας σε μία

²⁵ Azaryahu, «The Power of Commemorative Street Names», ό.π.

²⁶ Στο ίδιο, σ. 318.

²⁷ Henri Lefebvre, *The Production of Space*, Wiley-Blackwell, Οξφόρδη 1991.

²⁸ Maoz Azaryahu, «The Politics of Commemorative Street Renaming: Berlin 1945-1948», *Journal of Historical Geography*, 37:4 (2011), 483-492.

²⁹ Azaryahu, «The Power of Commemorative Street Names», ό.π., σ. 319.

κοινωνία, οι οδωνυμικές αλλαγές αναδεικνύουν την ανακατασκευή των πολιτικών και κοινωνικών θεσμών που συντελείται. Ταυτόχρονα, είναι εορτασμός θριάμβου και μηχανισμός συμφιλίωσης με το προηγούμενο καθεστώς. Ο μετασχηματισμός του πολιτεύματος του Ιράν από απόλυτη μοναρχία σε Ισλαμικό Κράτος γιορτάστηκε με τη μετονομασία της κεντρικής Λεωφόρου Σάχη, στην Τεχεράνη, σε Λεωφόρο Ισλαμικής Δημοκρατίας. Στη Σοβιετική Ένωση απομνημειοποιήσεις και οδωνυμικές αλλαγές συνόδευσαν τις πολιτικές αλλαγές. Το δε τέλος του Σταλινισμού (1961) σημαδεύτηκε, εκτός από τις οδωνυμικές αλλαγές, και με βανδαλισμούς μνημείων, με σκοπό την εξάλειψη οποιουδήποτε ίχνους συμβολικής παρουσίας του προσώπου που τιμούσαν στη δημόσια σφαίρα.

3.1. Οδωνυμικά και πολιτικοοικονομική μετάβαση από τον σοσιαλισμό στον μετασοσιαλισμό στην Ευρώπη

Οι οδωνυμικές αλλαγές αποτελούν συστατικό στοιχείο της μετασοσιαλιστικής αλλαγής στην Κεντρική και Ανατολική Ευρώπη και την πρώην Σοβιετική Ένωση.³⁰ Ο χώρος του πρώην Ανατολικού Μπλοκ είναι το επίκεντρο γεωπολιτικών μετασχηματισμών στον 20^ο και τον 21^ο αιώνα με πολυάριθμα παραδείγματα ηγεμονικών τοπωνυμικών πρακτικών, οι οποίες ποικίλουν: από την απομάκρυνση και εκκαθάριση μέχρι την αποκατάσταση και μνημοποίηση. Όλες αυτές οι διαδικασίες οδηγούν σε μια νέα ιδεολογική πραγματικότητα, σε τροποποιημένες εθνικές ή τοπικές ταυτότητες και σε μετασχηματισμένες πολιτικές μνήμης.

Οι οδωνυμικές μεταλλάξεις, οι οποίες αποτελούν εκδήλωση του επαναπροσδιορισμού και του συσχετισμού χώρου και ιστορίας στους μετασοσιαλιστικούς μετασχηματισμούς, συντονίζουν τον δημόσιο χώρο με τις αξίες των νέων πολιτικών ηγεμονιών, επαναπροσδιορίζουν τις εθνικές ταυτότητες και πραγματοποιούν νέες εγγραφές των εθνικών παρελθόντων. Αυτές οι συγκεκριμένες θεάσεις των εθνικών παρελθόντων εγγράφονται στο

³⁰ Azaryahu, «German Reunification and the Politics of Street Names», *ό.π.*, σ. 479-493· Sergei Basik, «Place Names as a Political Instrument in the Post-Soviet Realm: Introduction», *Journal of Geography, Politics, and Society*, 10:3 (2020), σ. 1-4· Danielle Drozdowski, «Using History in the Streetscape to Affirm Geopolitics of Memory», *Political Geography*, 42 (2014), σ. 66-78· Kenneth E. Foote, Attila Tóth και Anett Árvay, «Hungary after 1989: Inscribing a New Past on Place», *Geographical Review*, 90:3 (2000), σ. 301-334· Pertti Joenniemi, «The New Saint Petersburg: Trapped in Time?», *Alternatives*, 28 (2003), σ. 583-609· Duncan Light, «Street Names in Bucharest, 1990-1997: Exploring the Modern Historical Geographies of Post-Socialist Change», *Journal of Historical Geography*, 30:1 (2004), σ. 154-172· Anaïs Marin, «Bordering Time in the Cityscape. Toponymic Changes as Temporal Boundary-Making: Street Renaming in Leningrad/St. Petersburg», *Geopolitics*, 17:1 (2012), σ. 192-216· Ana-Maria Niculescu-Mizil, «(Re)Naming Streets in Contemporary Bucharest: From Power Distribution to Subjective Biography», *AnALize: Revista de studii feministe*, 3:17 (2014), σ. 69-94· Emilia Palonen, «The City-Text in Post-Communist Budapest: Street Names, Memorials, and the Politics of Commemoration», *GeoJournal*, 73:3 (2008), σ. 219-230· Bartłomiej Różycki, «Renaming Urban Toponymy as a Mean of Redefining Local Identity: The Case of Street Decommunization in Poland», *Open Political Science*, 1:1 (2018), σ. 20-30· Katherine Verdery, *The Political Lives of Dead Bodies: Reburial and Postsocialist Change*, Columbia University Press, Νέα Υόρκη 1999.

δημόσιο χώρο, ο οποίος επενδύεται με συγκεκριμένες νοηματοδοτήσεις που ορίζονται από τη νέα πολιτική τάξη. Η Verdery³¹ επιχειρηματολογεί πως ο επαναπροσδιορισμός του χώρου και του χρόνου συνιστά κύριο χαρακτηριστικό των μετασοσιαλιστικών μετασχηματισμών· ο επαναπροσδιορισμός του χρόνου επιτυγχάνεται με την αναθεώρηση και επανεγγραφή της ιστορίας. Στις πρώην σοσιαλιστικές ευρωπαϊκές χώρες και την πρώην Σοβιετική Ένωση οι πολιτικές ταυτότητες κατασκευάστηκαν στη βάση της ρητής απόρριψης του σοσιαλιστικού παρελθόντος, με την επιστροφή στην προσοσιαλιστική περίοδο ως σημείο αναφοράς και πηγή έμπνευσης. Σύμφωνα με τη Verdery³², αυτή η πρακτική αποκαλύπτει μια ενδιαφέρουσα εννοιολόγηση του χρόνου και αποτελεί μία ποιητική διαδικασία συγκρότησης μνήμης στο νέο ιδεολογικό και πολιτικό συγκείμενο.

3.2. Η περίπτωση της Βουδαπέστης, πρωτεύουσας της Ουγγαρίας

Με την πτώση του κομμουνισμού το 1989 η εικονοκλαστική πρακτική καταστροφής αγαλμάτων και οι οδωνυμικές αλλαγές που σάρωσαν την Κεντρική και Ανατολική Ευρώπη αποτυπώθηκαν στον αστικό ιστό της Βουδαπέστης. Κατά τη διάρκεια της δεκαετίας του 1990 σημαντικά κεφάλαια της ιστορίας της χώρας έγιναν αντικείμενο επαναδιαπραγμάτευσης και ανανοηματοδοτήθηκαν και η νέα εκδοχή τους επέβαλε την αντιπροσώπευση και μνημόνευσή τους στον οδωνυμικό χάρτη της πρωτεύουσας.

Επιχειρώντας μια σύντομη ιστορική αναδρομή, η πρώτη αναφορά πρέπει να γίνει στο γεγονός ότι οι πόλεις Βούδα, Πέστη και Όμπουντα ενώθηκαν το 1873 για να σχηματίσουν την πόλη της Βουδαπέστης, πρωτεύουσας του πολυπολιτισμικού ουγγρικού βασιλείου το οποίο είχε αναγνωριστεί το 1867 αφού διεκδίκησε την αυτονομία του από τους Αψβούργους. Ο αγώνας της Ανεξαρτησίας κατά τα έτη 1848-49 επέβαλε επαναστατικά οδωνυμικά: στην περιοχή του Λόφου του Κάστρου τα οδωνυμικά μνημόνευσαν τον Άγιο Στέφανο και δύο επαναστάτες αρχηγούς, τους Batthyány και Kossuth. Με την καταστολή της εξέγερσης τα παλαιά οδωνυμικά αποκαταστάθηκαν και στις νέες περιοχές της πόλης καθιερώθηκαν οδωνυμικά προς τιμήν των Αψβούργων, όπως τα αυτοκρατορικά Φραγκίσκος Ιωσήφ, Λεοπόλδος, Θηρεσία και, αργότερα, Ελισάβετ. Οι οδωνυμικοί μετασχηματισμοί λειτούργησαν ως συμβολική τελετή, ως τελετουργία δημόσιου θεάματος, επικυρώνοντας τη νέα πολιτική, τη νέα ατζέντα στο δημόσιο χώρο.

³¹ Verdery, *The Political Lives*, ό.π..

³² Στο ίδιο, σ. 116.

Ο Α' Παγκόσμιος Πόλεμος οριστικοποίησε την ανεξαρτησία της Ουγγαρίας από τους Αψβούργους και η βραχύβια Ουγγρική Δημοκρατία υπό τον Béla Kun (1919) εισήγαγε μια περίοδο εκτεταμένων αλλαγών στο αστικό κείμενο, το οποίο λειτούργησε ως επιτελεστικός χώρος πολιτικής και νέας καθεστωτικής αντιπροσώπευσης. Κατά τη διάρκεια της ολιγόμηνης παραμονής του Kun στην εξουσία ανακοινώθηκαν οικονομικο-πολιτικές μεταρρυθμίσεις –που αφορούσαν την αναδιανομή των αγροτικών επιχειρήσεων, την εθνικοποίηση βιομηχανικών μονάδων και την εκκοσμίκευση και κατάσχεση της εκκλησιαστικής περιουσίας– οι οποίες ήταν ανέφικτες. Προσπαθώντας να εφαρμόσει μία ριζοσπαστική ατζέντα, το καθεστώς του Kun τελικά αποξενώθηκε από τον ουγγρικό λαό, ο οποίος καταδίκασε τη λογοκρισία, τις αυθαίρετες συλλήψεις και τη μυστική αστυνομία.³³

Η Ουγγαρία ήταν η μοναδική χώρα, εκτός από τη Ρωσία, που είχε κομμουνιστικό καθεστώς μετά τον Α' Παγκόσμιο Πόλεμο.³⁴ Τα οδωνυμικά του Κράτους επικεντρώθηκαν σε Ούγγρους ήρωες, ενώ το άγαλμα του Μαρξ αντικατέστησε εκείνα των Αψβούργων αυτοκρατόρων, υπηρετώντας τη νέα ατζέντα. Σύμφωνα με την Palonen³⁵, η οποία άντλησε τα στοιχεία της από έγγραφα των ετών 2001, 2011 και 2012 του Δημοτικού Συμβουλίου της Βουδαπέστης, τα νέα οδωνυμικά αντανakλούσαν τις νέες ιδεολογικές αξίες και, μεταξύ άλλων, τίμησαν τον Szentmarjay, Ούγγρο ιακωβίνο που εκτελέστηκε το 1795, ενώ στο αστικό κείμενο η βασίλισσα Ελισάβετ αντικαταστάθηκε από την Ilona Zrínyi, μητέρα ενός εθνικού ήρωα και αντιφρονούντα κατά τη βασιλεία των Αψβούργων. Παράλληλα, το όνομα του αυτοκράτορα Γουλιέλμου απομακρύνθηκε, για να επιστρέψει το 1926 και να αντικατασταθεί ξανά το 1945, αυτή τη φορά από το όνομα του ήρωα της πολιορκίας της Βουδαπέστης Bajcsy-Zsilinszky, αντικατοπτρίζοντας τη νέα προοπτική. Τα οδωνυμικά αντλούσαν από την τοπική και εθνική ιστορία, ενώ τα αγάλματα είχαν διεθνείς επιρροές.

Την εποχή του μεσοπολέμου η Ουγγαρία μετατοπίστηκε από τη σφαίρα επιρροής των Αψβούργων σε εκείνη της Γερμανίας. Οι οικονομικοί και πολιτιστικοί δεσμοί με τη Γερμανία ενισχύθηκαν και αποτυπώθηκαν στο αστικό κείμενο με τη διπλή αναφορά στον Μουσολίνι και, κατόπιν, στον Χίτλερ. Μετά το τέλος του Β' Παγκοσμίου Πολέμου, κατά τα τελευταία χρόνια του οποίου η Ουγγαρία απώλεσε το 40% των 250.000 Εβραίων κατοίκων της, οι Σοβιετικοί απελευθέρωσαν τη χώρα και, αφού εγκατέστησαν ένα σοβιετικού τύπου κομμουνιστικό κράτος, προέβησαν σε εκτεταμένες τροποποιήσεις στα οδωνυμικά της

³³ Robert Gerwarth, *The Vanquished: Why the First World War failed to end, 1917-1923*, Penguin Books, Λονδίνο 2017.

³⁴ Foote, Tóth, και Árvay, «Hungary after 1989», ό.π..

³⁵ Palonen, «The Politics of Street Names», ό.π..

Βουδαπέστης. Η πρακτική της απομάκρυνσης αλυτρωτικών αγαλμάτων και φασιστικών οδωνυμικών αποτέλεσε την αφετηρία για την προώθηση μιας νέας αντιφασιστικής και σοσιαλιστικής ταυτότητας. Οποιαδήποτε μνημόνευση απωλειών του Β' Παγκοσμίου Πολέμου –με εξαίρεση τα σοβιετικά μνημεία– απαγορευόταν από τη μεταπολεμική κομμουνιστική κυβέρνηση της Ουγγαρίας.³⁶ Ως συνέπεια της χάραξης της νέας πολιτικής γραμμής, η θεματολογία που σχετιζόταν με τους Αψβούργους και τους αριστοκρατικούς τίτλους εξαφανίστηκε από τον οδωνυμικό χάρτη της πόλης. Η μεταπολεμική ουγγρική ταυτότητα αρθρώθηκε μέσα από την αναγνώριση μαρτύρων του Β' Π.Π. στο αστικό κείμενο. Βέβαια, η αριστερή αντιφασιστική αντίσταση δεν επιδεχόταν πολλαπλών αναγνώσεων και ερμηνειών· πληρούσε πλέον τα κριτήρια της μνημειοποίησης με την πιο εξέχουσα προσωπικότητα της εθνικής αντίστασης, τον Endre Bajcsy-Zsilinszky, να μνημονεύεται σε έναν από τους κεντρικούς δρόμους της Βουδαπέστης. Στην πλειονότητά τους οι αντιφασίστες του Β' Π.Π. παρέμειναν στον οδωνυμικό χάρτη της πόλης μετά το 1949. Παράλληλα, το 1950 η κεντρική λεωφόρος Andrássy μετονομάστηκε σε Λεωφόρο Στάλιν, η Oktogon άλλαξε σε November 7 tér και το όνομα του Λένιν αντικατέστησε τα ονόματα Θηρεσία και Ελισάβετ της οικογένειας των Αψβούργων στη Nagykörút (Μεγάλη Κυκλική Λεωφόρος), ως άρθρωση του νέου πολιτικού λόγου, ως αποστασιοποίηση από την προηγούμενη μνημοποίηση και ως αλλαγή στην *πολιτική αρένα* του οδωνυμικού χάρτη.

Η εξέγερση του 1956 υπό την ηγεσία του κομμουνιστή Imre Nagy εναντίον του σταλινικού καθεστώτος καταπνίγηκε από τα σοβιετικά άρματα μάχης. Μία νέα περίοδος σοβιετικού-ουγγρικού συνασπισμού εγκαινιάστηκε και η μνημονική οδωνυμική πολιτική συμπορεύτηκε με τη νέα πολιτική. Έτσι, μεταξύ άλλων, οι αντίθετοι προς την εξέγερση μνημονεύτηκαν στα οδωνυμικά, όπως για παράδειγμα το 1968 ο Ferenc Münnich, υπουργός Εσωτερικών μετά την εξέγερση. Στο ίδιο πλαίσιο, τα ονόματα των αριστερών ηγετών Mihály Károlyi και László Rajk μνημονεύτηκαν στα οδωνυμικά της πόλης το 1964 και 1969 αντίστοιχα. Η περίοδος του σοσιαλισμού αντλούσε από διεθνή και εθνικά πρόσωπα και γεγονότα, όπως μαρτυρεί η τοποθέτηση του Στάλιν στο εθνικό πάνθεον των ηρώων καθώς και η μνημόνευση στον αστικό χάρτη σοβιετικών ηρώων μαζί με ουγγρικής καταγωγής σοσιαλιστές ήρωες.

Με τις πρώτες ελεύθερες εκλογές το 1990 και τα πολιτικά κόμματα που αυτές ανέδειξαν η Ουγγαρία μετέβη στη μετακομμουνιστική περίοδο, κατά τη διάρκεια της οποίας η *πολιτική αρένα* των οδωνυμικών διαφοροποιήθηκε καθώς ένα νέο κύμα οδωνυμικών αλλαγών κλήθηκε

³⁶ Palonen, «The Politics of Street Names», *ό.π.*.

να ικανοποιήσει το αίτημα αποτύπωσης των κομμάτων στον αστικό χάρτη της Βουδαπέστης. Σχετικά λίγα μνημεία απομακρύνθηκαν μετά το 1989, ίσως γιατί η εικονοκλαστική πρακτική θα αποτελούσε επίκληση της κομμουνιστικής αποσταλινοποίησης των δημόσιων χώρων κατά τη δεκαετία του 1950.³⁷ Τα περισσότερα δημόσια μνημεία που απομακρύνθηκαν αυτή την περίοδο παραχωρήθηκαν σε τοπικά μουσεία για φύλαξη και μελλοντική αξιολόγηση.

Οι δημοτικές αρχές της Βουδαπέστης, επίσημο όργανο ονοματοθεσίας των οδωνυμικών της πόλης, επιθυμούσαν να μνημονεύσουν Ούγγρους που διακρίθηκαν στους τομείς των επιστημών, των τεχνών και των αθλημάτων καθώς και μη-Ούγγρους για τη συμβολή τους στην ιστορία του ανθρώπινου γένους. Ωστόσο, έπρεπε να λάβουν υπόψη δύο προϋποθέσεις: την παρέλευση εικοσιπενταετίας από τον θάνατο των δυνητικών υποψηφίων προς μνημόνευση και την κατ' ελάχιστον δεκαετή παραμονή των οδωνυμικών στο αστικό κείμενο· ο συνδυασμός των δύο προϋποθέσεων καθιστούσε αδύνατη την υλοποίηση της οδωνυμικής αλλαγής και απέβλεπε στη διατήρηση της καθεστηκυίας τάξης. Στην *πολιτική οδωνυμική αρένα* ενίοτε παρατηρείται η πολιτική της αντιπαράθεσης και η πολιτική της παρέμβασης καθώς συγκεκριμένες μεθοδευμένες πρακτικές εμποδίζουν τον μετασχηματισμό και τη μετάβαση εντός της τελετουργίας της οδωνυμικής επανάστασης που επιτελείται.

Τα πρώτα οδωνυμικά που απομακρύνθηκαν ακολουθώντας τις επιταγές της νέας πολιτικής μνημόνευσης ήταν εκείνα που αντανακλούσαν τη σοβιετική ιδεολογία ή παρέπεμπαν σε σοβιετικά ορόσημα, όπως η Λεωφόρος του Κόκκινου Οκτώβρη, ή εκείνα που μνημόνευαν Ούγγρους κομμουνιστές ήρωες της επανάστασης του 1956. Επίσης, οι οδωνυμικές αλλαγές του Απριλίου και Ιουνίου 1990 επέφεραν την απομάκρυνση οδωνυμικών τα οποία μνημόνευαν τιμητικά τους Λένιν, Μαρξ και Ένγκελς, καθώς και τον Μαγιακόφσκι. Τα νέα οδωνυμικά που επιλέχθηκαν από την πρώτη μετακομμουνιστική κυβέρνηση αντλούσαν από τη μεσοπολεμική περίοδο, την Ευρώπη, τη θρησκεία και το ιδανικό της ελευθερίας.³⁸ Το τραύμα του Ολοκαυτώματος άρχισε να καταγράφεται στον οδωνυμικό χάρτη της Βουδαπέστης εξήντα πέντε χρόνια μετά την τραγωδία, ακολουθώντας τον διεθνή κανόνα, χωρίς ωστόσο να τύχει ευρύτερης δημόσιας συζήτησης και μνημειοποίησης όπως συνέβη στη Γερμανία, την Αυστρία ή την Πολωνία.³⁹

³⁷ Foote, Tóth, and Árvay, «Hungary after 1989», *ό.π.*.

³⁸ Palonen, «The City-Text in Post-Communist Budapest», *ό.π.*, σ. 71.

³⁹ Foote, Tóth, and Árvay, *ό.π.*.

3.3. Οι πόλεις Κρακοβία, Βαρσοβία και Βρότσλαβ της Πολωνίας

3.3.1. Κρακοβία

Στις 6.9.1939 οι γερμανικές δυνάμεις κατοχής εισέβαλαν στην Κρακοβία, η οποία υπέστη διαδικασία εκγερμανισμού με τη ναζιστική προπαγάνδα να παρουσιάζει τους κατοίκους της ως απογόνους γερμανικών φύλων και να προχωρά σε οδωνυμικές αλλαγές αποκλείοντας Εβραίους ή αντίθετους με τη ναζιστική ιδεολογία από το αστικό κείμενο. Οι οδωνυμικές αλλαγές μπορούν να ταξινομηθούν σε τέσσερις κατηγορίες: οδωνυμικά που αντανάκλασαν γερμανικά αστικά τοπία, οδωνυμικά μεταφρασμένα στα γερμανικά, οδωνυμικά με ναζιστικές αναφορές και οδωνυμικά με αναφορές σε ιστορικά πρόσωπα της Γερμανίας.⁴⁰ Μέσω του οδωνυμικού μετασχηματισμού οι Γερμανοί ανήγαν τον αστικό χάρτη σε τελετουργία επανάστασης και (επανα)διεκδικούσαν την –άλλοτε γερμανική, σύμφωνα με τους ισχυρισμούς τους– πόλη της Κρακοβίας.

Μετά το τέλος του Β' Παγκοσμίου Πολέμου το κομμουνιστικό καθεστώς αντικατέστησε τα παραδοσιακά οδωνυμικά της Κρακοβίας, όπως ήταν τα καθολικά εκκλησιαστικά, με οδωνυμικά τα οποία αντλούσαν από την πολωνική σοσιαλιστική εμπειρία: έτσι, η οδός Αγίας Γερτρούδης (św. Gertrudy) μετονομάστηκε σε οδό Ludwik Waryński (Πολωνός σοσιαλιστής διανοούμενος) και η οδός Αγίου Θωμά (św. Tomasza) τροποποιήθηκε σε οδό Ludwik Solski (θεατρικός σκηνοθέτης εν ενεργεία).⁴¹ Τα νέα οδωνυμικά απέπνεαν ελάχιστο δογματισμό και δεν προσέγγιζαν τον πυρήνα της σταλινικής προπαγάνδας, η οποία κορυφωνόταν εκείνη τη χρονική περίοδο. Ωστόσο, η σοβιετική προπαγάνδα αποσιώπησε ιστορικές αλήθειες και γεγονότα όπως το έγκλημα στο Κατίν, το κατεξοχήν πολωνικό σύμβολο μαζικής δολοφονίας, το οποίο αποδόθηκε στους ναζί, ενώ προώθησε την «αντιφασιστική ανάγνωση του Β' Παγκοσμίου Πολέμου».⁴² Σε άλλες περιπτώσεις οδωνυμικών, τα τιμώμενα πρόσωπα των οποίων σχετίζονταν με τον αγώνα για την ανεξαρτησία της Πολωνίας, τα νέα οδωνυμικά ήταν ρητά προπαγανδιστικά: έτσι, η κεντρική λεωφόρος στην είσοδο της Κρακοβίας, που τιμούσε τους εργάτες Przemysłowców Pracy, μετά το 1958 μετονομάστηκε σε Λεωφόρο Λένιν.⁴³ Από το 1945 μέχρι το 1956 κυριαρχεί η ιδεολογική χειραγώγηση και «εξυμνείται η κομμουνιστική αντίσταση στο ναζισμό».⁴⁴

⁴⁰ Drozdowski, «Using History in the Streetscape», ό.π..

⁴¹ Różycki, «Renaming Urban Toponymy», ό.π., σ. 24.

⁴² Ελένη Λεμονίδου, «Οι πόλεμοι της μνήμης στην Πολωνία», στο Γεώργιος Κόκκινος, Ελένη Λεμονίδου και Βλάσης Αγτζίδης (επιμ.), *Το τραύμα και οι πολιτικές της μνήμης*, Ταξιδευτής, Αθήνα 2010, σ. 145.

⁴³ Różycki, ό.π., σ. 24.

⁴⁴ Λεμονίδου, ό.π..

Μετά το 1989, στην Κρακοβία η διαδικασία αποκομμουνιστικοποίησης επικεντρώθηκε στην επαναφορά παραδοσιακών οδωνυμικών τα οποία υπήρχαν μέχρι το Β' Π.Π. Πλέον, στο αστικό τοπίο διαχέονταν νέες μνημονικές πολιτικές: το 1990 νομοθετική ρύθμιση καθόρισε είκοσι πέντε οδωνυμικές αλλαγές, είκοσι εκ των οποίων αφορούσαν την αποκατάσταση προγενέστερων ονομάτων. Ωστόσο, τον επόμενο χρόνο πραγματοποιήθηκαν 133 οδωνυμικοί μετασχηματισμοί –η Λεωφόρος Λένιν μετονομάστηκε σε Λεωφόρο Αλληλεγγύης– αλλά μόνο εφτά από αυτούς αποκατέστησαν την προπολεμική ονομασία.

Η Κρακοβία άδραξε τη συγκυρία της αποκομμουνιστικοποίησης για να εντάξει τη δική της ιστορία στην *πολιτική αρένα* της οδωνυμικής επανάστασης. Σε 148 περιπτώσεις οδωνυμικών αλλαγών κατά την περίοδο 1990-1993⁴⁵, οι μισές μνημόνευαν σημαντικά πρόσωπα της ιστορίας της πόλης, όπως διανοούμενους, καλλιτέχνες, ευεργέτες, ακτιβιστές και αντικομμουνιστές αντιστασιακούς. Παράλληλα, η Κρακοβία δεν επέδειξε καμία ανοχή σε προσωπικότητες οι οποίες συνδέονταν με οποιονδήποτε τρόπο με το κομμουνιστικό καθεστώς, ακόμη και αν οι συγκεκριμένοι διακρίθηκαν στους χώρους της επιστήμης ή της τέχνης, καθώς δεν μπορούσαν να ενταχθούν στο νέο αφήγημα της εθνικής ταυτότητας επειδή θεωρήθηκαν προπαγανδιστικά εργαλεία του κομμουνιστικού καθεστώτος. Συνεπώς, από τα οδωνυμικά της πόλης απομακρύνθηκαν περιπτώσεις όπως αυτές των Ρώσων συγγραφέων Μαξίμ Γκόρκι και Αλέξανδρου Πούσκιν, του Σοβιετικού κοσμοναύτη Γιούρι Γκαγκάριν, της ημερομηνίας της 1^{ης} Μαΐου, ακόμη και του δημοφιλούς προσωνύμιου των Πολωνών εθελοντών στον Ισπανικό Εμφύλιο *Dąbrowszczacy*.⁴⁶

3.3.2. Βαρσοβία

Η Βαρσοβία υπέστη εκτεταμένες υλικές καταστροφές κατά τον Β' Π.Π., μετά το τέλος του οποίου επιδόθηκε σε μαζικούς οδωνυμικούς μετασχηματισμούς: μία κομβικής σημασίας λεωφόρος της πόλης, η Aleja Ujazdowskie, αφιερώθηκε στον Στάλιν, ενώ μία άλλη κεντρική λεωφόρος, που είχε ισοπεδωθεί κατά τον Β' Π.Π., ανακατασκευάστηκε και ονομάστηκε Λεωφόρος Απελευθέρωσης (Aleja Wyzwolenia). Οδωνυμικά με αναφορές στη μεσοπολεμική περίοδο μετασχηματίστηκαν: έτσι, η οδός Piłsudski αφιερώθηκε στον Λαϊκό Στρατό, ο οποίος αποτελούνταν από πολωνικές ένοπλες δυνάμεις φιλικά προσκείμενες στη Σοβιετική Ένωση. Μεγάλο μέρος της Βαρσοβίας ανοικοδομήθηκε και η πόλη γνώρισε οικιστική ανάπτυξη· σε αυτές τις περιπτώσεις τα νέα οδωνυμικά αναφέρονταν σε κομμουνιστικές αξίες, όπως η

⁴⁵ Różycki, «Renaming Urban Toponymy», *ό.π.*, σ. 25.

⁴⁶ Στο *ίδιο*, σ. 26.

Οκτωβριανή Επανάσταση. Η διάταξη του οδωνυμικού μετασχηματισμού ήταν αυστηρά ιεραρχική: σημαντικές προσωπικότητες έπρεπε να μνημονεύονται σε λεωφόρους κύρους.

Στην περίοδο της δημοκρατικής μετάβασης όλα τα τοπωνύμια του καθεστώτος αναθεωρήθηκαν και επανήλθαν τα προγενέστερα οδωνυμικά. Η κατάρρευση των σοσιαλιστικών καθεστώτων συνοδευόταν, αφενός, από τη διαγραφή των δημόσιων σοσιαλιστικών συμβόλων και, αφετέρου, από την εγγραφή της νέας πολιτικής και ιδεολογικής ταυτότητας, η οποία θα διαμόρφωνε τη νέα δημόσια μνήμη, στον οδωνυμικό χάρτη. Κατά τη δεκαετία του 1990 η επανάσταση που συντελέστηκε στον αστικό χάρτη της Βαρσοβίας αποτυπώθηκε σε εβδομήντα αναμορφωμένα οδωνυμικά. Ενώ το ένα πέμπτο των νέων οδωνυμικών αφορούσαν παραδοσιακά ονόματα, τα υπόλοιπα αναφέρονταν στο Β' Π.Π., σε πρόσωπα τα οποία αντιπροσώπευαν τον ιστορικό κανόνα της πόλης ή συμμετείχαν στην εξέγερση της Βαρσοβίας το 1944, ή ακόμη και σε πρόσωπα που ανήκαν στην προπολεμική ιστορία της πόλης.⁴⁷ Από τον χώρο της αντικομμουνιστικής αντιπαράθεσης τα νέα οδωνυμικά αναφέρονταν στην *Αλληλεγγύη* και στον πολιτικό Kazimierz Pużak, που υπήρξε θύμα του κομμουνιστικού καθεστώτος. Η διαδικασία της αποκομμουνιστικοποίησης επένδυε την πόλη με σύμβολα ενός παρελθόντος που επισκιαζόταν από συνεχή πολιτική βία και στρατιωτικές συρράξεις.

Μία ενδιαφέρουσα όψη της ιστορίας, που αντικατοπτρίζεται στα οδωνυμικά της Βαρσοβίας, είναι η ανοιχτότητα στον πλουραλισμό: πολλά οδωνυμικά παρέμειναν αμετάλλακτα, όπως η Λεωφόρος του Κόκκινου Στρατού (*Aleja Armii Ludowej*), η οδός Waryński ή η οδός Γκαγκάριν. Επίσης, στα νέα οδωνυμικά μνημονεύτηκε ο κομμουνιστής υπουργός Εξωτερικών της δεκαετίας του 1950 Stanisław Skrzyszewski. Αυτή η διαφοροποιημένη, πλουραλιστική προσέγγιση των οδωνυμικών στη Βαρσοβία συγκρούστηκε με τον νέο νόμο περί οδωνυμικών του 2016, σύμφωνα με τον οποίο τριάντα οδωνυμικά κρίθηκαν ανάρμοστα και απομακρύνθηκαν. Το γεγονός προκάλεσε αντιδράσεις, με αποκορύφωμα την αντίσταση μερίδας των κατοίκων της πόλης στην αμφισβήτηση του οδωνυμικού *Dąbrowszczacy* (προς τιμήν Πολωνών βετεράνων του Ισπανικού Εμφυλίου) μέσω της συλλογής σχετικών υπογραφών και της αποστολής αιτήματος στις αρχές υπέρ της διατήρησης του οδωνυμικού.⁴⁸ Σε αυτή την περίπτωση ενισχύεται η διάσταση του οδωνυμικού χάρτη ως *πολιτικής αρένας* όπου προωθούνται νέες ατζέντες από τις ελίτ και τις δημόσιες αρχές αλλά ταυτόχρονα υπεισέρχεται και η πολιτική της αντιπαράθεσης και της παρέμβασης εκ

⁴⁷ Różycki, «Renaming Urban Toponymy», *ό.π.*, σ. 27.

⁴⁸ Στο ίδιο.

μέρους κοινωνικών ομάδων οι οποίες διεκδικούν μερίδιο συμπερίληψης στον δημόσιο χώρο και δικαίωμα διαπραγμάτευσης.

3.3.3. Βρότσλαβ

Μετά το τέλος του Β' Π.Π. η διαδικασία των οδωνυμικών αλλαγών στην πολωνική πόλη Βρότσλαβ, η οποία βρισκόταν στην εφραπτομένη δύο χωρών και πολιτισμών, πόρρω απέιχε από την αντίστοιχη διαδικασία στη Βαρσοβία και την Κρακοβία. Επειδή η πόλη ανήκε στην αυτοκρατορία των Αψβούργων και, κατόπιν, διαδοχικά στην Πρωσία και τη Γερμανία, είναι εύλογο το γεγονός ότι τα προπολεμικά οδωνυμικά της πόλης, τα οποία ήταν γραμμένα στα γερμανικά και πολλά από αυτά αντλούσαν από τη γερμανική ιστοριογραφία και μνημόνευαν γερμανικά ορόσημα, συνιστούσαν συμβολική απειλή. Γι' αυτό τον λόγο οι οδωνυμικές αλλαγές ήταν εκτεταμένες, ενώ η ταχεία διάχυση της διαδικασίας προκάλεσε προβλήματα πρακτικής φύσης, όπως μεταφραστικά λάθη, διπλά όμοια οδωνυμικά στην πόλη ή διαφορετικά οδωνυμικά για την ίδια οδό. Η αναγκαιότητα το Βρότσλαβ να αποποιηθεί την παλιά γερμανική του ταυτότητα και κληρονομιά, να προσαρμοστεί στα νέα δεδομένα και να ενστερνιστεί τις πολωνικές αξίες αποτυπώθηκε στα οδωνυμικά με την αντικατάσταση των ονομάτων Γερμανών πολιτικών και στρατιωτικών αρχηγών από ανάλογης εμβέλειας Πολωνών, παράλληλα με τη μνημόνευση συμβόλων της κομμουνιστικής ιδεολογίας με κεντρική φιγούρα τον Στάλιν. Ενώ επιδείχθηκε ανοχή σε οδωνυμικά τα οποία σχετίζονταν με τον Καθολικισμό, αφού μεταφράστηκαν από τα γερμανικά στα πολωνικά, δεν υπήρχε καμία ανοχή για τυχόν γερμανικά σύμβολα ή οποιαδήποτε αναφορά στο γερμανικό παρελθόν της πόλης. Ο οδωνυμικός χάρτης της πόλης είχε πλέον πολωνοποιηθεί και έβριθε κομμουνιστικών συμβόλων.⁴⁹

Μετά το 1989 η αποκομμουνιστικοποίηση του Βρότσλαβ έφερε πολλές ομοιότητες με την αντίστοιχη διαδικασία σε άλλες πολωνικές πόλεις. Όσον αφορά τα οδωνυμικά, στο Βρότσλαβ η διαδικασία εγκαινιάστηκε τον Μάιο του 1989 με την απομάκρυνση δύο οδωνυμικών με ισχυρές ιδεολογικές υποδηλώσεις: έτσι, η οδός Κόκκινου Στρατού (*Armii Czerwonej*) μετονομάστηκε σε οδό Λαϊκού Στρατού (*Armii Ludowej*), ενώ το όνομα του Πολωνού κομμουνιστή διοικητή Zygmunt Berling τοποθετήθηκε στη θέση της *1^{ης} Μαΐου*. Ωστόσο, η οδός Εθνικής Ενότητας (*Jedności Narodowej*), που ήταν αφιερωμένη στον Στάλιν, παρέμεινε αλώβητη μέχρι την επόμενη φάση της αποκομμουνιστικοποίησης, είκοσι χρόνια αργότερα. Οι μετακομμουνιστικές οδωνυμικές αλλαγές στόχευαν, αφενός, στην

⁴⁹ Różycki, «Renaming Urban Toponymy», *ό.π.*, σ. 28-29.

αποκατάσταση των παραδοσιακών οδωνυμικών και, αφετέρου, σε περιπτώσεις νέων οδωνυμικών, στην αναφορά και μνημόνευση πατριωτικών αξιών και στην ανάδειξη της ιστορίας της μεσοπολεμικής περιόδου και του Β' Π.Π. Οδωνυμικά με ρητές αναφορές στη σοβιετική ιδεολογία τροποποιήθηκαν ώστε να μνημονεύουν πόλεις, χώρες ή ακόμη και γενικότητες που δεν συνδέονταν με οποιαδήποτε ιδεολογία ή ιστορική περίοδο. Εξαίρεση αποτελούν μόνο δύο οδωνυμικά, τα οποία μνημόνευαν πρόσωπα που αντιτάχθηκαν στο κομμουνιστικό καθεστώς: το όνομα του Jan Palach, που αυτοπυρπολήθηκε για να εκφράσει την αγανάκτηση για την κομμουνιστική εισβολή, αντικατέστησε εκείνο του Τσέχου κομμουνιστή Julius Fučík, ενώ το όνομα του ιεράρχη Stefan Wyszyński τοποθετήθηκε στη θέση εκείνου του Józef Wierzyński.⁵⁰

Αποτέλεσμα της διαδικασίας αποκομμουνιστικοποίησης του Βρότσλαβ ήταν η επιβολή οδωνυμικών τα οποία σχετίζονταν με τον κανόνα της σύγχρονης πολωνικής ιστορίας, αν και ο πυρήνας της πολιτισμικής κληρονομιάς της συγκεκριμένης πόλης ήταν η γερμανική κουλτούρα και ιστορία. Εξαιτίας αυτής της ιδιαιτερότητας, τα περισσότερα οδωνυμικά του Βρότσλαβ παρέμειναν ουδέτερα και μη συμβολικά ή αφιερωμένα σε πρόσωπα που δεν παρέπεμπαν στο παρελθόν της πόλης. Η επίσημη πολωνική μνήμη για τον Β' Π.Π. δεν ταυτιζόταν με τη μνήμη της πόλης και η τοπική ιστοριογραφία ήταν ασύμβατη με τον ηγεμονικό κανόνα.⁵¹ Όταν η μνήμη ενός συγκεκριμένου χώρου δεν είναι συμβατή με το ηγεμονικό αφήγημα, τα σύμβολα αυτής της μνήμης ενδέχεται να χειραγωγηθούν και να αντικατασταθούν από ηγεμονικά σύμβολα ή ακόμη και από συμβολικό κενό, όπου ο χώρος επενδύεται με μη συμβολικά, ουδέτερα στοιχεία, ρύθμιση που επηρεάζει όψεις του αστικού ιστού όπως τα οδωνυμικά. Ακόμη και σε πλουραλιστικές κοινωνίες μπορεί να παρατηρηθεί η καταστολή της αυτονομίας της τοπικής ταυτότητας και μνήμης υπέρ του κυρίαρχου, ηγεμονικού λόγου, κάτι βέβαια που ισχύει και για τις μετασοσιαλιστικές δημοκρατίες, όπου συχνά παρατηρείται η συνύπαρξη συγκρουόμενων εθνικών και αστικών ιστοριογραφιών, με ποικίλες εκδηλώσεις συμβολισμού στη δημόσια σφαίρα. Ο νέος νόμος περί οδωνυμικών που θεσπίστηκε το 2016 και ορίζει την απομάκρυνση οδωνυμικών τα οποία σχετίζονται με τη σοβιετική ιδεολογία αποσκοπεί στην επιβολή ενός καθολικού αφηγήματος και στην ενδυνάμωση του επίσημου κανόνα της πολωνικής ιστορίας, αγνοώντας όμως τις ιδιαιτερότητες των διαφόρων πόλεων ή περιοχών της χώρας.

⁵⁰ Różycki, «Renaming Urban Toponymy», *ό.π.*, σ. 29-30.

⁵¹ Στο ίδιο, σ. 30.

3.4. Η περίπτωση του Βουκουρεστίου

Μετά την ανακήρυξη του σοσιαλιστικού κράτους της Ρουμανίας το 1947 το νέο καθεστώς δήλωσε ευθαρσώς την παρουσία του στον αστικό ιστό του Βουκουρεστίου και με τις οδωνυμικές αλλαγές που επέβαλε –επιτελώντας μια τελετουργία επανάστασης– επιχείρησε, αφενός, να διαχύσει και να εδραιώσει την ιδεολογία του και, αφετέρου, να καθιερώσει νέους συσχετισμούς δυνάμεων. Προηγήθηκε η απομνημειοποίηση της προσοσιαλιστικής τάξης, με τις οδωνυμικές αλλαγές, ως ιδεολογικές διακηρύξεις στην *πολιτική αρένα* του οδωνυμικού χάρτη, να λαμβάνουν χώρα στις κεντρικές λεωφόρους του Βουκουρεστίου, οι οποίες είχαν ονομασθεί προς τιμήν μοναρχών και πολιτικών της προσοσιαλιστικής εποχής. Έτσι, για παράδειγμα, η Λεωφόρος Καρόλου Α' (Bulevardul Carol I), προς τιμήν του πρώτου βασιλιά της Ρουμανίας, μετατράπηκε σε Λεωφόρο της Δημοκρατίας (Bulevardul Republicii). Όπως είναι η νόρμα στη σοσιαλιστική συνθήκη, το καθεστώς επανερμήνευσε την ιστορία εγγράφοντας στον αστικό χάρτη σημαντικές χρονολογίες για το νέο σοσιαλιστικό κράτος. Τέτοιες είναι η 6^η Μαρτίου, ημερομηνία σχηματισμού της πρώτης κομμουνιστικής κυβέρνησης το 1945, η 30^η Δεκεμβρίου, ημερομηνία ανακήρυξης του νέου μεταπολεμικού κράτους το 1947, και η 11^η Ιουνίου, ημερομηνία κρατικοποίησης της βιομηχανίας το 1948. Στην *πολιτική αρένα* του αστικού ιστού παρατηρείται συσχέτιση μεταξύ ηγετών με μεγάλη λαϊκή αποδοχή και οδών προβολής: ηγέτες του σοσιαλιστικού καθεστώτος, όπως οι Petru Groza και Gheorghe Gheorghiu-Dej, μνημονεύτηκαν σε μεγάλες λεωφόρους, ενώ, αντίθετα, χαμηλού προφίλ ακτιβιστές του σοσιαλισμού μνημονεύτηκαν σε μικρότερες οδούς.⁵² Τα νέα οδωνυμικά αποτύπωσαν την πολιτική αφοσίωση της μεταπολεμικής Ρουμανίας στη Σοβιετική Ένωση, όπως καταδεικνύει ο οδωνυμικός μετασχηματισμός μίας λεωφόρου του Βουκουρεστίου προς τιμήν του Στάλιν (Bulevardul Generalisssmul Stalin).

Όταν στα μέσα της δεκαετίας του 1960 η ρουμανική πολιτική ηγεσία θέλησε να αποστασιοποιηθεί από τη Σοβιετική Ένωση και να διεκδικήσει την εθνική της ανεξαρτησία, πολλά οδωνυμικά της πόλης αφιερωμένα σε Σοβιετικούς τροποποιήθηκαν. Η εκβιομηχάνιση και η οικιστική ανάπτυξη της πόλης του Βουκουρεστίου δημιούργησαν την ανάγκη για νέα οδωνυμικά. Αυτά αναφέρονταν σε αφηρημένες έννοιες και ιδεώδη της ατζέντας του σοσιαλισμού, είχαν ιδεολογική απόχρωση και σαφείς αναφορές στην εργατική τάξη και σε επαγγέλματα που σχετίζονταν με τη διαδικασία της ανοικοδόμησης. Τέτοια νέα οδωνυμικά

⁵² Light, «Street Names in Bucharest», ό.π..

ήταν η Είσοδος Ανοικοδόμησης (Intrarea Reconstructiei) και η οδός Εργατών (Strada Muncitorului).⁵³

Όταν στα τέλη της δεκαετίας του 1980 το καθεστώς του Τσαουσέσκου κατέφυγε σε διώξεις για να καταπνίξει την εξέγερση του φτωχοποιημένου και απελπισμένου λαού –κατά τη διάρκεια των ταραχών αυτών περισσότεροι από χίλιοι Ρουμάνοι έχασαν τη ζωή τους–, τα οδωνυμικά που τιμούσαν σοσιαλιστικά ορόσημα και επιτεύγματα εκλήφθηκαν από τον αστικό πληθυσμό ως σύμβολα καταπίεσης ενός απεχθούς καθεστώτος. Η απόρριψη συγκεκριμένων οδωνυμικών εκ μέρους του λαού ή κάποιας κοινωνικής ομάδας συνιστά πράξη αντίστασης: είναι τελετουργία επανάστασης η οποία στοχεύει στην αμφισβήτηση της κυρίαρχης ιδεολογίας και του ηγεμονικού ιστορικού αφηγήματος.

Με την κατάρρευση του ολοκληρωτικού καθεστώτος του Τσαουσέσκου και την ανάληψη των ηνίων της χώρας από το Εθνικό Απελευθερωτικό Μέτωπο με ηγέτη τον Ion Iliescu κατέστη σαφές ότι ο σοσιαλιστικός προσανατολισμός της χώρας δεν θα συνεχιζόταν μετά την εποχή Τσαουσέσκου. Η απομάκρυνση του αγάλματος του Λένιν κατόπιν απαίτησης του πλήθους στις 3.3.1990 σηματοδότησε την ανάγκη επαναπροσδιορισμού των συμβολισμών στον αστικό χώρο και πυροδότησε μία σειρά εξελίξεων στο πεδίο των οδωνυμικών. Η αρχή έγινε με τρεις κεντρικές λεωφόρους που έφεραν τα ονόματα προεξεχόντων Ρουμάνων κομμουνιστών, οι οποίες μετονομάστηκαν για να μνημονεύσουν τρεις πόλεις που είχαν πληρώσει βαρύ φόρο αίματος στην εξέγερση του 1989. Αργότερα μέσα στο 1990 είκοσι τρεις μικρότεροι δρόμοι μετονομάστηκαν για να μνημονεύσουν μάρτυρες-αγωνιστές της εξέγερσης του 1989 κατόπιν αιτημάτων συγγενών τους.⁵⁴ Η θυσία των συγκεκριμένων προσώπων εγγράφηκε έτσι στον δημόσιο χώρο, ανάγοντας το ιδιωτικό πένθος σε δημόσια, συλλογική μνήμη στην *πολιτική αρένα* του αστικού χάρτη. Η ηγεσία του Εθνικού Απελευθερωτικού Μετώπου μέσω των οδωνυμικών αλλαγών επιχείρησε να διαρρήξει τη σύνδεση με το κομμουνιστικό καθεστώς του Τσαουσέσκου και να κανονικοποιήσει στον αστικό ιστό του Βουκουρεστίου το αφήγημα της επανάστασης στην οποία είχε πρωτοστατήσει.

Η έκδοση σχετικού διατάγματος στις 14.3.1990 μετατόπισε το κέντρο βάρους λήψης αποφάσεων περί οδωνυμικών από την κεντρική ηγεσία στο επίπεδο της τοπικής αυτοδιοίκησης. Η συμμετοχή των δημοτών στα κοινά υπαγορευόταν από την επιτακτική ανάγκη μεταβίβασης πολιτικής και οικονομικής ισχύος στον λαό αλλά αναιρούνταν από το γεγονός ότι τα μέλη των επιτροπών διορίζονταν από τον δήμαρχο έτσι ώστε να διασφαλίζεται

⁵³ Light, «Street Names in Bucharest», ό.π..

⁵⁴ Στο ίδιο.

η σύμπλευση των νέων οδωνυμικών με τις αξίες της διοικούσας ελίτ. Την περίοδο 1990-1997 μόνο 288 οδωνυμικές αλλαγές από τις συνολικά 4.369 προτεινόμενες πραγματοποιήθηκαν.⁵⁵ Σε αυτές τις περιπτώσεις παρατηρείται η ανάγκη επίδειξης του μετασοσιαλιστικού προσανατολισμού της Ρουμανίας μέσα από τρεις άξονες: τη μνημόνευση της αλλαγής του καθεστώτος το 1989, την αποκατάσταση προηγούμενων οδωνυμικών και την επαναμνημόνευση της προσοσιαλιστικής περιόδου.

Μετά το 1989 το Εθνικό Απελευθερωτικό Μέτωπο ενσωμάτωσε στο αφήγημά του το μύθο της μεσοπολεμικής περιόδου, η οποία δικαιολογημένα θεωρείται η χρυσή εποχή της Ρουμανίας καθώς κατά την περίοδο 1918-1938 η χώρα είχε τη μέγιστη εδαφική κυριότητα στην ιστορία της, ήταν οικονομικά εύρωστη, με άνθηση στον πολιτιστικό, καλλιτεχνικό και επιστημονικό τομέα. Με αυτό τον τρόπο η νέα εξουσία αποσκοπούσε να διαφοροποιηθεί κάθετα από το προηγούμενο καθεστώς, νομιμοποιούμενη μέσω της οικειοποίησης της «Μεγάλης Ρουμανίας». Έτσι, περισσότερα από 100 οδωνυμικά αφιερώθηκαν στη μεσοπολεμική περίοδο, με σημαντικότερο τη μεγαλύτερη λεωφόρο του Βουκουρεστίου, τη Λεωφόρο της Ένωσης (Bulevardul Unirii).⁵⁶

Ο μνημονικός οδωνυμικός χάρτης της πρωτεύουσας της Ρουμανίας επενδύεται, λοιπόν, με ηγεμονικά αφηγήματα ταυτότητας και ιδεολογίας. Στο πλαίσιο της εθνοκεντρικής τάσης που κυριάρχησε στις αρχές της δεκαετίας του 1990 και αποτέλεσε άμυνα κατά την έξοδο από τις προηγούμενες συμμαχίες και σύμμαχο επιβίωσης σε μια μετασοσιαλιστική Ευρώπη, οι οδωνυμικές αλλαγές στο Βουκουρέστι σκόπευαν να εγγράψουν ένα ρητό ρουμανικό αφήγημα ιστορίας και ταυτότητας στο αστικό κείμενο.

3.5. Η περίπτωση της Αγίας Πετρούπολης

Η Αγία Πετρούπολη (Sankt-Peterburg) σχεδιάστηκε από τον τσάρο Πέτρο Α' το 1703 για να αποτελέσει πόλη μόνιμης κατοικίας του, άρα και πρωτεύουσα της αχανούς ρωσικής αυτοκρατορίας, καθώς βρισκόταν σε στρατηγική θέση όντας για τη Ρωσία «το παράθυρο στην Ευρώπη».⁵⁷ Το 1914 μετονομάστηκε σε Πέτρογκραντ (Petrograd), ρωσοποίηση του προηγούμενου ονόματός της από τον τσάρο Νικόλαο στο ξέσπασμα του Α' Π.Π., ενώ μετά τον θάνατο του Λένιν το 1924 το σοβιετικό καθεστώς μετονόμασε την πόλη προς τιμήν του σε Λένινγκραντ (Leningrad). Τέλος, με το δημοψήφισμα που πραγματοποιήθηκε στις 12.6.1991, με το οποίο η Ρωσία εξέλεξε τον πρώτο της πρόεδρο, η πόλη της Αγίας Πετρούπολης ανέκτησε

⁵⁵ Light, «Street Names in Bucharest», *ό.π.*, σ. 160.

⁵⁶ Στο *ίδιο*, σ. 165.

⁵⁷ Joenniemi, «The New Saint Petersburg», *ό.π.*, σ. 599.

την πρώτη της ονομασία, εκλέγοντας παράλληλα και τον πρώτο της δήμαρχο, τον Anatoly Sobchak.⁵⁸ Η επιλογή του πρώτου ονόματος της πόλης, που, αφενός, την απομάκρυνε από τον μύθο του Λένινγκραντ ως λίκνου της Οκτωβριανής Επανάστασης και, αφετέρου, τη συνέδεσε με τη χρυσή εποχή της τσαρικής παντοδυναμίας, αποστασιοποιώντας την από το σοβιετικό της παρελθόν, δεν εξηγεί την αντίφαση που προκαλείται από τη διχοτόμηση του ιστορικού χρόνου που η αποκατάσταση ενός παλαιού ονόματος συνεπάγεται.

Το αστικό κείμενο της Αγίας Πετρούπολης είναι ένα «βασίλειο μνήμης»⁵⁹, το οποίο αποκαλύπτει την πολυεπίπεδη ταυτότητα της πόλης. Οι ριζοσπαστικές οδωνυμικές αλλαγές οι οποίες πραγματοποιήθηκαν στην πόλη με την εγκαθίδρυση των κομμουνιστικών καθεστώτων (μετά το 1917 και το Β' Π.Π.) καθώς και μετά την κατάρρευσή τους (1989-1991) ακολούθησαν ένα ιδιαίτερο μοτίβο, λαμβάνοντας υπόψιν τις προτιμήσεις των δημοτών.⁶⁰

Μετά την Οκτωβριανή Επανάσταση η επανεγγραφή του αστικού κειμένου ήταν ένα τελετουργικό επανάστασης το οποίο θεσμοθέτησε τη νέα πολιτική εποχή. Οι περισσότερες οδωνυμικές αλλαγές εφαρμόστηκαν μεταξύ 1918 και 1924⁶¹, με την τροποποίηση του ενός τρίτου των 1.500 οδωνυμικών της πόλης και την αντικατάσταση των αυτοκρατορικών, αριστοκρατικών, αστικών και χριστιανικών ορθόδοξων τοπωνυμικών από οδωνυμικά που μνημόνευαν τους θεμελιωτές πατέρες και τον μύθο της Οκτωβριανής Επανάστασης. Το νέο καθεστώς επέβαλε τη ρητορική του στον οδωνυμικό χάρτη, τίμησε θεωρητικούς του σοσιαλισμού όπως ο Μαρξ, ο Μπακούνιν και ο Kuybyshev και μετονόμασε ορόσημα του αυτοκρατορικού παρελθόντος, όπως, για παράδειγμα, η οδός Κήπων (Sadovaya ul.), που μετατράπηκε σε οδό 3^{ης} Ιουλίου (ul. 3ego Iulia) για να μνημονεύσει τα βίαια γεγονότα που έλαβαν χώρα στον συγκεκριμένο δημόσιο δρόμο το 1917.⁶²

Η εισβολή των ναζί στη Ρωσία προκάλεσε γενικευμένο αντιγερμανικό μένος, το οποίο αποτυπώθηκε στο αστικό κείμενο του Λένινγκραντ: όλα τα οδωνυμικά με γερμανικές υποδηλώσεις απομακρύνθηκαν –με πρώτο θύμα αυτής της απο-πρωσικοποίησης την οδό Ρόζα Λούξεμπουργκ– με σκοπό την ανύψωση του ηθικού των κατοίκων του πολιορκημένου Λένινγκραντ. Στις 13.1.1944, ενώ συνεχιζόταν η 900-ήμερη πολιορκία της πόλης και δύο εβδομάδες προτού αρθεί, η *Εκτελεστική Επιτροπή Εργαζομένων του Σοβιέτ* αποφάσισε την αποκατάσταση είκοσι τοπωνυμικών που είχαν τροποποιηθεί μετά το 1918 και την επαναφορά

⁵⁸ Marin, «Bordering Time in the Cityscape», ό.π., σ. 193.

⁵⁹ Στο ίδιο, σ. 196.

⁶⁰ Στο ίδιο, σ. 195.

⁶¹ John Murray, *Politics and Place-names: Changing Names in the Late Soviet Period*, The University of Birmingham, Department of Russian Language and Literature, Μπέρμιγχαμ 2000.

⁶² Marin, ό.π..

τους στην προεπαναστατική τους μορφή –με προεξέχουσα αλλαγή εκείνη της Λεωφόρου Νιέφσκι (Nevskij Prospekt)–, επειδή τα προεπαναστατικά οδωνυμικά ήταν ριζωμένα στις ψυχές των κατοίκων σε βάθος χρόνου.⁶³ Αυτή η πρακτική, η οποία στόχευε στη χαλύβδωση του ηθικού των Σοβιετικών, ακόμα και εις βάρος ορόσημων και συμβόλων του καθεστώτος, συνιστά πράξη αντίστασης και αμφισβήτησης της ηγεμονικής ιδεολογίας στην *πολιτική αρένα* του οδωνυμικού αστικού χάρτη.

Το επόμενο μεγάλο κύμα απομνημειοποίησης και οδωνυμικής αποκατάστασης κορυφώθηκε με την Περεστρόικα. Το κύμα αυτό εμφανίστηκε το 1986-87 όταν γλωσσολόγοι, ακαδημαϊκοί και συγγραφείς εξέφρασαν τη δυσφορία τους για την απώλεια της πολιτισμικής και θρησκευτικής τους κληρονομιάς λόγω της σοβιετοποίησης. Στο πλαίσιο αυτό δημιουργήθηκε ένα τοπωνυμικό συμβούλιο το 1988 και διοργανώθηκαν δύο συνέδρια (Απρίλιος 1989 και Ιούνιος 1991) όπου τέθηκε το θέμα της οδωνυμικής αποκατάστασης μέσα από την επίκληση της επίσημης ρητορικής της νέας σκέψης του Γκορμπατσόφ. Στο Λένινγκραντ η δημοκρατική αντιπολίτευση, η οποία κυριαρχούσε στην τοπική *πολιτική αρένα*, διεκδικούσε οδωνυμικές αλλαγές. Δημοκρατικά αιτήματα αποστάλθηκαν στην εφημερίδα *Leningradskaya Pravda*, έγιναν δεκτά από το *Ανώτατο Σοβιέτ* της ΕΣΣΔ και τα ιστορικά οδωνυμικά της πόλης αποκαταστάθηκαν. Το Λένινγκραντ ακολούθησε το δικό του μοτίβο επανεγγραφής του αστικού κειμένου, με πρωτοβουλία των κατοίκων της πόλης, πολύ πριν τη μετονομασία του σε Αγία Πετρούπολη (Sankt-Peterburg).

Η ιδιαιτερότητα του οδωνυμικού μετασχηματιστικού μοτίβου στην Αγία Πετρούπολη έγκειται στο γεγονός ότι πέραν της εγγραφής της νέας ρητορικής του εκάστοτε καθεστώτος ή εξουσίας στον αστικό χάρτη, παρατηρείται η πρωτοβουλία οδωνυμικών αλλαγών «από τα κάτω»: η κινητοποίηση κατοίκων της πόλης επέβαλε νέα οδωνυμικά στο μετασοβιετικό Λένινγκραντ προτού εκείνο μετονομαστεί σε Αγία Πετρούπολη, όπως, επίσης, αντιτέθηκε σε αλλαγές οδωνυμικών τα οποία ναι μεν είχαν επιβληθεί στο σοβιετικό παρελθόν ως ρητά ιδεολογικά σημεία αναφοράς αλλά πλέον είχαν αποκτήσει άλλη σημασία για τους κατοίκους της πόλης. Στο κέντρο της πόλης περίπου τα μισά από τα αμφισβητούμενα οδωνυμικά άλλαξαν τον Οκτώβριο του 1991 και σχεδόν όλα ανέκτησαν την ονομασία που είχαν πριν το 1917. Η δίνη αυτού του κύματος οδωνυμικού μετασχηματισμού συμπαρέσυρε οδωνυμικά που τιμούσαν μεγάλους λογοτέχνες του 19^{ου} αι., όπως ο Γκόγκολ και ο Γκέρτσεν, τα ονόματα των οποίων απομακρύνθηκαν από το αστικό κείμενο το 1993 όταν οι οδοί που έφεραν τα ονόματά

⁶³ Murray, *Politics and Place-names*, ό.π..

τους ανέκτησαν τις ονομασίες της αυτοκρατορικής εποχής, Malaya και Bol'shaya Morskaya (Μικρή και Μεγάλη Ναυτική Οδός) αντίστοιχα.⁶⁴

Με τη μετονομασία του Λένινγκραντ σε Αγία Πετρούπολη η ταυτότητα της πόλης αμφισβητήθηκε και ανανοηματοδοτήθηκε: απεικονίσθηκε ως ευρωπαϊκή και με αυτή τη νέα θέαση επαινέθηκε αλλά ταυτόχρονα συχνά επικρίθηκε, ίσως επειδή κατ' αυτόν τον τρόπο απέκλινε από τη χρονοτοπική νόρμα της Ρωσικότητας.⁶⁵ Ένας από τους υπέρμαχους της μετονομασίας, ο δήμαρχος Anatoly Sobchak, θεωρεί το νέο όνομα της πόλης επιτυχημένο λόγω της προσέλκυσης ξένων επενδύσεων και διεθνών τουριστών.⁶⁶ Εξάλλου, οι κάτοικοι της πόλης είναι προσκολλημένοι στο παρελθόν, νοσταλγοί της αυτοκρατορικής χρυσής εποχής, την οποία συνεχώς υπενθυμίζει το όνομα της πόλης.

4. Συμπέρασμα

Τα οδωνυμικά αποτελούν αναπόσπαστο συστατικό του αστικού τοπίου και, ως νοητικό παλίμψηστο, εγγράφουν αλληπάλληλες νοηματοδοτήσεις στον χώρο. Είναι συμβολικά μνημεία που επηρεάζουν τη δημόσια μνήμη επιτρέποντας σε υπάλληλες μνήμες να αναδυθούν. Τα οδωνυμικά είναι σύμβολα μνήμης και κοινωνικοπολιτικής ιδεολογίας και αποτελούν ισχυρό εργαλείο ανάλυσης καθεστώτων ή αξιών των παρελθόντων καθεστώτων, ιδιαίτερα κατά τη διάρκεια μεγάλων πολιτικών μεταβάσεων. Στις περιπτώσεις της μετάβασης από τον σοσιαλισμό στον μετασοσιαλισμό στην Ευρώπη οι νέες πολιτικές ταυτότητες κατασκευάστηκαν στη βάση της απόρριψης του σοσιαλιστικού παρελθόντος και της επιστροφής στην προσοσιαλιστική περίοδο ως σημείου αναφοράς και πηγής έμπνευσης. Τα οδωνυμικά, ως *πολιτική αρένα*, αποκαλύπτουν τον πολιτικό και ιδεολογικό επαναπροσανατολισμό και καλούνται να αναδείξουν την ανακατασκευή των ιδεολογιών και των πολιτικών θεσμών που συντελείται. Ως μέσο επαναδιεκδίκησης του δημόσιου χώρου, τα οδωνυμικά πραγματώνουν τον μετασχηματισμό της κοινωνικής ζώσας μνήμης.

Στη μετασοσιαλιστική περίοδο ο χώρος επαναπροσδιορίζεται με την απομάκρυνση σοσιαλιστικών γεγονότων και ηρώων από τον μνημονικό οδωνυμικό χάρτη (τελετουργία επανάστασης) ή και με την ανακατασκευή εμβληματικών κτιρίων τα οποία είχαν κατεδαφιστεί από τα σοσιαλιστικά καθεστώτα και αντιπροσώπευαν προηγούμενες εποχές. Παράλληλα, στις μετασοσιαλιστικές πόλεις ο δημόσιος χώρος επανανοηματοδοτείται και ως ο χώρος πραγμάτωσης νέων προσωπικών ταυτοτήτων καθώς η ιδιωτική πρωτοβουλία έχει

⁶⁴ Murray, *Politics and Place-names*, ό.π..

⁶⁵ Joenniemi, «The New Saint Petersburg», ό.π..

⁶⁶ Marin, «Bordering Time in the Cityscape», ό.π., σ. 205.

δημιουργήσει νέες χρήσεις και κατανοήσεις της σημασίας του αστικού χώρου. Οι οδωνυμικοί μετασχηματισμοί που συνόδευσαν την κατάρρευση των σοσιαλιστικών καθεστώτων είχαν υψηλό συμβολισμό και προπαγανδιστικό αποτέλεσμα: εξασφάλισαν πρόσφορο έδαφος για την επιβεβαίωση και νομιμοποίηση της νέας πολιτικής τάξης πραγμάτων, με νέο προσανατολισμό, νέες φιλοδοξίες και νέα ατζέντα.

BIBΛΙΟΓΡΑΦΙΑ BIBLIOGRAPHY

Alderman, Derek, «Place, Naming and the Interpretation of Cultural Landscapes», στο Brian J. Graham και Peter Howard (επιμ.), *The Ashgate Research Companion to Heritage and Identity*, Ashgate Publishing, Μπέρλινγκτον 2008, σ. 195-213.

Alderman, Derek και Inwood, Joshua, «Street Names and the Politics of Belonging: Spatial Injustices in the Toponymic Commemoration of Martin Luther King Jr», *Social & Cultural Geography*, 14:2 (2013), σ. 211-233.

Azaryahu, Maoz, «German Reunification and the Politics of Street Names: The Case of East Berlin», *Political Geography*, 16:6 (1997), σ. 479-493.

—«Renaming the Past in Post-Nazi Germany: Insights into the Politics of Street Naming in Mannheim and Potsdam», *Cultural Geographies*, 19:3 (2012), σ. 385-400.

—«The Politics of Commemorative Street Renaming: Berlin 1945-1948», *Journal of Historical Geography*, 37:4 (2011), σ. 483-492.

—«The Power of Commemorative Street Names», *Environment & Planning D: Society & Space*, 14:3 (1996), σ. 311-330.

Basik, Sergei, «Place Names as a Political Instrument in the Post-Soviet Realm: Introduction», *Journal of Geography, Politics, and Society*, 10:3 (2020), σ. 1-4.

Drozdewski, Danielle, «Using History in the Streetscape to Affirm Geopolitics of Memory», *Political Geography*, 42 (2014), σ. 66-78.

Foote, Kenneth E., *Shadowed Ground: America's Landscapes of Violence and Tragedy*, University of Texas Press, Όστιν 1997.

Foote, Kenneth E., Tóth, Attila και Árvay, Anett, «Hungary after 1989: Inscribing a New Past on Place», *Geographical Review*, 90:3 (2000), σ. 301-334.

- Gerwarth, Robert, *The Vanquished: Why the First World War failed to end, 1917-1923*, Penguin Books, Λονδίνο 2017.
- Grounds, Richard A., «Tallahassee, Osceola and the Hermeneutics of American Place-Names», *Journal of the American Academy of Religion*, 69:2 (2001), σ. 287-322.
- Halbwachs, Maurice, *Η συλλογική μνήμη*, Εκδόσεις Παπαζήση, Αθήνα 2013.
- Joenniemi, Pertti, «The New Saint Petersburg: Trapped in Time?», *Alternatives*, 28 (2003), σ. 583-609.
- Lefebvre, Henri, *The Production of Space*, Wiley-Blackwell, Οξφόρδη 1991.
- Λεμονίδου, Ελένη, «Οι πόλεμοι της μνήμης στην Πολωνία», στο Γεώργιος Κόκκινος, Ελένη Λεμονίδου και Βλάσης Αγτζίδης (επιμ.), *Το τραύμα και οι πολιτικές της μνήμης*, Ταξιδευτής, Αθήνα 2010, σ. 130-163.
- Light, Duncan, «Street Names in Bucharest, 1990-1997: Exploring the Modern Historical Geographies of Post-Socialist Change», *Journal of Historical Geography*, 30:1 (2004), σ. 154-172.
- Light, Duncan και Young, Craig, «Habit, Memory, and the Persistence of Socialist-Era Street Names in Postcolonial Bucharest, Romania», *Annals of the Association of American Geographers*, 104:3 (2014), σ. 668-685.
- Marin, Anaïs, «Bordering Time in the Cityscape. Toponymic Changes as Temporal Boundary-Making: Street Renaming in Leningrad/St. Petersburg», *Geopolitics*, 17:1 (2012), σ. 192-216.
- Milo, Daniel, «Le Nome De Rues», στο Pierre Nora (επιμ.), *Les Lieux De Mémoire II: La Nation*, Gallimard, Παρίσι 1986, σ. 283-315.
- Murray, John, *Politics and Place-names: Changing Names in the Late Soviet Period*, The University of Birmingham, Department of Russian Language and Literature, Μπέρμιγγαμ 2000.
- Niculescu-Mizil, Ana-Maria, «(Re)Naming Streets in Contemporary Bucharest: From Power Distribution to Subjective Biography», *AnALize: Revista de Studii Feministe*, 3:17 (2014), σ. 69-94.

- Nora, Pierre, «The Era of Commemoration», στο Pierre Nora και Lawrence Kritzman (επιμ.), *Realms of Memory: The Construction of the French Past, vol. 3, Symbols*, Columbia University Press, Νέα Υόρκη 1998, σ. 609-638.
- Palonen, Emilia, «The City-Text in Post-Communist Budapest: Street Names, Memorials, and the Politics of Commemoration», *GeoJournal*, 73:3 (2008), σ. 219-230.
- «The Politics of Street Names: Local, National, Transnational Budapest», στο Marnix Beyen και Brecht Deseure (επιμ.), *Local Memories in a Nationalizing and Globalizing World*, Palgrave Macmillan, Λονδίνο 2015, σ. 51-71.
- Rose-Redwood, Reuben, «“Sixth Avenue Is Now a Memory”: Regimes of Spatial Inscription and the Performative Limits of the Official City-Text», *Political Geography*, 27 (2008), σ. 875-894.
- Rose-Redwood, Reuben, Alderman, Derek και Azaryahu, Maoz, *The Political Life of Urban Streetscapes: Naming, Politics, and Place*, Routledge, Λονδίνο 2018.
- Rossi, Aldo, *The Architecture of the City*, MIT Press, Κέμπριτζ, MA 1982.
- Różycki, Bartłomiej, «Renaming Urban Toponymy as a Mean of Redefining Local Identity: The Case of Street Decommunization in Poland», *Open Political Science*, 1:1 (2018), σ. 20-31.
- Tawny, Paul, «Commemorative Street Naming: Fungibility, Ownership, and the Renaming of MLK Boulevard in Los Angeles», *The American Historical Review*, 128:3 (2023), σ. 1306-1317.
- Verdery, Katherine, *The Political Lives of Dead Bodies: Reburial and Postsocialist Change*, Columbia University Press, Νέα Υόρκη 1999.